Академик ИВ. СНЕГАРОВ

МАНАСТИРЪТ СВЕТИ НАУМ ПРИ ОХРИДСКОТО ЕЗЕРО

Синодално издателство
София 1972

Свети Наум.
Икона в църквата «Св. Седмочисленици — София.

Академик ИВ. СНЕГАРОВ

МАНАСТИРЪТ СВЕТИ НАУМ ПРИ ОХРИДСКОТО ЕЗЕРО

(Произход, развитие и културно значение)

Синодално издателство
София 1972

ПРЕДГОВОР

Не един път е изтъквано значението на манастирите за развитието на българската писменост и духовна култура. Те са били крепости на българската народност през време на фанариотското иго. От там са излизали дамаскинарите — предтечи на новобългарските писатели. Хилендарски монах бил първият народен будител преп. Паисий. Още Г. С. Раковски е оценил манастирите като пазители на българската книжнина (вж. «Дунавски лебед», Нови Сад, 1857, статията «Понятия о болгарском языку» и «Дунавски лебед», Белград 1861 г., бр. 20). В пълно съгласие с родоначалника на нашите национал революционери вождът и учителят на българския народ Георги Димитров очерта ясно, че българските манастири са били огнища на националната свяст (в своята реч в Рилския манастир по случай 1000 години от смъртта на св. Иван Рилски).

Ето защо българският историк е длъжен да изследва културната дейност на нашите манастири. Наред с атонските манастири Зограф и Хилендар, с Рилския, Бачковския и други големи обители в българските земи се издига охридският манастир «Св. Наум», който единствен от първите манастири в първата българска държава се е запазил до днес. Той е известен по име в България, но малко се знае за неговото състояние и развитие през вековете, пълни с много политически и икономически сътресения. Това ме подбуди да напиша настоящия исторически очерк, който е кратък, понеже няма достатъчно сведения след основаването му до края на XVII век. Но все пак вярвам, че читателите ще добият ценни сведения за положението на тоя древнобългарски светилник, особено през епохата на Възраждането.

ОСНОВАВАНЕ И АРХИТЕКТУРНО ОФОРМЛЕНИЕ НА МАНАСТИРА. КУЛТУРНАТА МУ ДЕЙНОСТ ПРЕДИ УНИЩОЖЕНИЕТО НА ОХРИДСКАТА АРХИЕПИСКОПИЯ — ПАТРИАРШИЯ (1767 г.)*

От пространното житие на св. Климент Охридски се научаваме, че след смъртта на св. Методий (885 г.) великоморавският княз Светополк под влияние на латинско-немското духовенство повдигнал жестоко гонение против Кирило-Методиевите ученици, разпространители на славянската писменост. По-младите от тях били продадени като роби във Венеция, а по-старите били хвърлени в затворите, измъчвани безчовечно и после изгонени вън от държавата. Една малка група от тях начело със св. Климент преминали в България, гдето княз Борис ги приел в столицата си Плиска с голяма радост. Житиеписецът споменава по име само трима от Кирило-Методиевите ученици, които тогава дошли в България: Климент, Наум и Ангелари. Св. Климент още в 886 г. бил изпратен за учител-проповедник в югозападната българска област Кутмичевица[1], а Ангелари наскоро починал в българската столица. Св. Наум пък бил оставен тук за ръководител на славянската просвета, която княз Борис много обикнал. В 893 г. св. Климент бил поставен за епископ на Велица и Дебрица[2], а св. Наума новият български княз Симеон

* Поради технически причини гръцкия текст е транскрибиран с български букви — курсив.

[1] Дотогава Кутмичевица била част от голямата административна област Котоки (*Котδкион*). Във връзка с назначаването на св. Климент за учител в Кутмичевица, княз Борис я отделил от областта Котоки с главен град Девол. В нея влизал и гр. Охрид. Можем да приемем, че тя е обхващала днешна Югозападна Македония и Южна Албания. Труден въпрос е произходът на тези географски имена, които отдавна са изчезнали. Изказвани са разни мнения. Топонимията на *Котδкион* макар и да изглежда като неславянска, би могла да се свърже със старобългарската дума котыга ,котоуга—плащ, ако само не е грешка в преписите на пространното житие на св. Климент вместо гръцката дума *Котδкион*—доле разположена земя, долна земя, както е наречена Скопската област в хрисовула, приписван на българския цар Константин Тих и даден на Виргинския манастир. (За горното обяснение срв. у Йорд. Заимов, Заселване на българските славяни на Балканския полуостров, София, 1967, стр. 215). Гръцкият топонимолог Сокр. Лякос смята, че *Котδкион* е дума от келтски произход, като твърди, че тя е очевидно еднокоренна с думите *оккйдонус* —западен в латинския език, *кадуг* —запад в келтския, *катадс* —западен в ирландския, *катокикос* —западен у византийците (*Та 150 ондмата тон икиседи тис ангику Иперихи флоринас Монастирйон. Токмйрна катагогйс тон про тйс 1912 катйкон тйс Македониас идикй ке тйс макревропс геникй. Фтесалонйки, 1961, с. 8*).

(893—927) изпратил за учител-проповедник в Кутмичевица. В Пре(славостанал по-младият Методиев ученик Константин, който дошъл в България вероятно от Цариград. Той съобщава, че св. Наум го подбудил да състави сборник от своите слова, които е произнасял пред столичното общество. Това известие ни дава основание да приемем, че през седемгодишната си учителска дейност в българската столица св. Наум е основал и ръководил Преславската старобългарска книжовна школа, както св. Климент е създал Охридската старобългарска книжовна школа.

В Кутмичевица св. Наум продължил просветната дейност на св. Климент, но, изглежда, той бил склонен повече към устна проповед по примера на повечето първохристиянски дейци. С това се обяснява, че той не е оставил свои съчинения (поне досега не е открита негова книжовна творба). Същевременно той бил склонен и към монашески живот, следвайки примера на княз Борис, който отдавал голямо значение на манастирите и в 889 г. се оттеглил в манастира, издигнат вероятно в днешна Патлейна (близо до гр. Преслав). Св. Наум е работил в Кутмичевица седем години (893—900), но вместо да се отдаде на църковно-административна дейност както Климент, т. е. да стане епископ, той се уединил в своя манастир, който си построил на южния бряг на Охридското езеро, наричано тогава Бяло езеро, сир. Светло езеро в съответствие на древ-

Без да привежда сериозно основание, същият автор счита името Кутмичевица за латиномакедонско (влашко). Произвежда го изкуствено и явно тенденциозно от occadus —запад, Midze —юг и *vece* —място (п. съч., стр. 19).

Ако за славянския произход на името Котоки може да се спори, то названието Кутмичевица е славянско (българско) по форма, подобно на Беласица, Главеница, Дебрица, Кутловица, Митровица. Трудно е обаче да се обясни значението на неговия корен К у т м и.

[2] Съществуват разни мнения за местонахождението на тази епархия, но най-слабо е мнението, че епархията на св. Климент обхващала Западните Родопи, гдето уж се намирала Великийската епископия (*о Великиас*), и Драговития (в Солунското поле). В 893 г. Драговития била под византийска власт, а св. Климентовата епархия — в пределите на българската държава. Българо-византийската граница, посочвана в каменните надписи от с. Наръш, Солунско, се установила по-късно, в 904 г. Важно указание, което не трябва да се изпуска изпредвид, е разликата между географските названия Велица—Дебрица и Великия—Драговития, особено между имената Дебрица (стб. Дъбрица, Дъбръца) и Драговития. Авторът на пространното Климентово житие е черпил сведения от старото славянско житие на св. Климент, написано от негов ученик, който е действувал в Деволската епархия и могъл да знае точно названията на епархията на своя учител (вж. повече в моята статия «По въпроса за епархията на Климент Охридски», Известия на Института за история, т. 10, 1967). За това житие на св. Климент вж. тук, по-доле.

ногръцкото название на гр. Охрид *Лихнис*[1]. За това негово дело ясно ни съобщава неговото старо славянско житие, написано кратко и просто, но твърде реалистично от ученик на св. Климент, по поръка на Деволския епископ Марко, също Климентов ученик[2].

Кога св. Наум е построил своя манастир? От горепосоченото известие може да се заключи, че той го издигнал още, когато действувал като учител в Кутмичевица и частно в главния й център Девол[3], между 893 и 900 г. В по-късно славянско житие на св. Наум се съобщава, че той построил манастира си в 905 г., но по-вероятно е съобщението на Климентовия ученик, който ще да е познавал отблизо дейността на св. Наум в Кутмичевица, та поради това Деволският епископ Марко му възложил да напише кратко житие за него, както по-рано същият е написал кратко житие на св. Климент.[4] Във всеки случай охридският манастир «Св. Наум» е един от най-древните български манастири. Там св. Наум се подвизавал до края на живота си — 23 декември 910 г., шест години преди смъртта на св. Климент (916 г.), както изрично отбелязва неговият житиеписец.[5]

Както св. Кирил и Методий, така и техните ученици св. Климент и св. Наум са били привърженици на д е я т е л н о т о, общественостроителното монашество, а не на съзерцателното, отшелническото монашество, ревнител на което бил св. Иван Рилски. Манастирите им се намирали до населени места (Климентовият — на висок хълм при самия град Охрид, Наумовият — на оживения бряг на Охридското езеро). Те били центрове за съсредоточена духовна дейност. Св. Климент и св. Наум не се стремили толкова да създадат в своите

[1] Манастирът е разположен в красива местност при Охридското езеро, до един голям извор на много бистра планинска вода. Охридчани смятат, че от тук извира р. Черни Дрим, която всъщност започва от северния бряг на езерото и минава през гр. Струга. Тази река се нарича от местното население Дрим, а не Дрин, както пишат някои наши географи. Вж. описанието ми Излет до манастира «Св. Наум», в «Македония», София, бр. 1267.

[2] Издадено от Йорд. Иванов, Български старини из Македония, II изд., София, 1931, стр. 306—307.

[3] Девол бил център на голяма област и във времето на българския цар Иван Асен II, както се вижда от неговата грамота, с която дал на дубровнишките търговци право да водят търговия свободно и в Дѣволскѣмъ хорѫ (Йорд.Иванов, н. съч., стр. 578)

[4] Това се вижда от увода в старото славянско житие на св. Наум: И се же братіе да не останеть безь памети брать сего блаженнаго Климента и съподроугь и състрастникь. . . Наоумь презвитерь сы (с. там, стр. 306). За съжаление това твърде ценно житие на св. Климент не е намерено и досега, но то е легнало в основата на пространното гръцко житие, приписвано в някои преписи на охридския архиепископ Теофилакт.

[5] В същото славянско житие на св. Наум се съобщава, че той си построил манастир «на исходь Бѣлаго езера», прекарал седем години в учителство, протягя се с учителството и отишъл в своя манастир, гдето живял десет години, починал шест години преди епископ Климент (916—6—910) (там, стр. 306)

обители монашеско братство (в житията им няма указание за такова устройство), колкото да ги направят просветни огнища. За св. Климент може да се каже уверено, че той гледал на своя манастир именно като на просветно учреждение. Съжителите му били негови ученици, които подготвял за книжовници и изобщо за народни просветители. Те именно му помагали да се занимава с книжовна работа, когато лежал болен, и написали за него след смъртта му (27 юли 916 г.) твърде трогателна поема във вид на църковна служба.[1]

За св. Наум нямаме такива податки, но като имаме предвид, че бил възпитан в същия дух, можем да допуснем, че и той е следвал примера на своя близък другар св. Климент. Поради тяхното единомислие и единодействие авторът на старото славянско житие на св. Наум го нарича б р а т на св. Климент. Това убеждение е отразено и в охридското народно легендарно предание, че Климент и Наум построили едновременно своите манастири и майсторите си услужвали взаимно, като прехвърляли инструменти и материали от единия бряг на езерото на другия.

По-късното славянско житие на св. Наум изрично казва, че той построил своя манастир с материалната помощ на българския княз Борис и неговия син Симеон.[2] Това е вероятно. Стремейки се да утвърди християнството в българската държава и да я постави в културно отношение наред с тогавашните велики държави Византия и Франкската империя, княз Борис строил църкви и подбуждал близките си сътрудници към храмостроителство. Пространното житие на св. Климент ни уверява, че той построил седем съборни църкви (катедрали) вероятно в столицата и в областните центрове. В споменатото славянско житие на св. Наум е отразено предание, пазено в неговия манастир, за ктиторско съдействие на княз Борис, и изразено, както ще видим по-долу, в живописта на манастирския храм.[3]

Храмът на манастира «Св. Наум» е проучван от специалисти като архитектурна творба и са изказани разни мнения за датата на неговите части.[4] Несъмнено тоя храм е придобил по-късно сегашната

---

[1] Тази служба била открита от Евт. Спространов в ръкописите на Софийската народна библиотека. Издадена бе от Йорд. Иванов (п. сб., стр. 324—327).

[2] Там, стр. 313: великою обитѣлъ Наумъ сътвораетъ и храмъ. . . съ богатьствомъ и повелѣніемъ благочьстиваго цара блгарскаго Міхаила Бориша и сына его Симеона, тогда тѣкуште лѣто S8ГІ (6913 г.)

[3] F. P o u q u e v i l l e твърди погрешно, че тоя манастир бил построен от византийския император Юстиниан I (Voyage dans la Grece, II, Paris, 1820, p. 395). Той е смесил Кирило-Методиевия ученик Наум, основателя на манастира, с вехтозаветния пророк Наум. Едва ли той е чул тази версия в самия манастир, както мислел руският архимандрит Антонин (Из Румелии, стр. 390, заб. 1). Предположението на Pouqueville ще да се дължи на мнението му, че Първа Юстиниана, роден град на Юстиниан I, е град Охрид.

[4] Срв. В. И в а н о в а, Стари църкви и манастири в българските земи, Годишник на Археологическия музей в София, 1926 г., стр. 526—527.

кръстовидна форма. Първоначално той бил по-малък, после бил прибавен големият притвор и отделението, гдето е устроен за полагане гроб на св. Наум, също и помещението до тоя гроб за лежане на душевно болни. Така разширен храмът бил украсен с два купола, които му придали кръстообразен вид.[1] В 1711 г. бил възобновен неговият иконостас, който пострадал от пожар, от зографа Константин, а в 1806 г. били украсени с фрески вътре стените на храма от Търпо, син на зографа Константин от гр. Корча, по поръка на игумена Стефан от Пловдив и с паричната помощ на хаджи Яков и манастирския епитроп Йоан Гавриилу.[2] В притвора са изобразени св. Седмочисленици, св. Иван Владимир[3] и българският княз Михаил (Борис).[4]

Също и манастирските здания се променяли. В 1811 г. бил построен чардак. В 1845 г. В. Григорович съобщава, че манастирът представлявал грамадна сграда, която почти цялата се състояла от огромни «конаци» (стаи) , построени от заможни православни християни от Охрид и други близки селища и използувани от тях през време на панаира (20 юни) в манастира. Конаците се наричали по названията на тези места: Битолски, Охридски, Стружки, Ресенски, Старовски, Пограденчки[5]. В южната част на манастира се намирал архондарикът (приемна), а в североизточния ъгъл —

[1] Сръбският архитект Злокович различава три епохи в строежа на храма (Старинар, кн. III, Београд, стр. 117, статия «Старе цркве у областима Преспе и Охрида»).

[2] За това се съобщава в гръцкия надпис над входната врата (вж. Йорд. Иванов, п. сб., стр. 54). Споменава се, че зографисването е станало по време на митрополит Калиник. Вероятно и той е съдействувал, за да се украси храмът.

[3] Дуклянски княз, зет на цар Самуил, убит от цар Иван Владислав, син на Самуиловия брат Аарон. След мъченическата му смърт Иван Владимир бил причитан за светия. Издигнат бил манастир на негово име близо до днешния град Елбасан.

[4] В 1927 г. посетих тоя манастир. В храма около образа на княз Борис прочетох гръцки надпис: *Михаил о ἀρх(он) Βу(лгарон)*. Според описанието на В. Григорович в 1845 г. сред манастирския двор се намирала неголяма покрита църква с две паперти (притвора) и два купола, със живопис отвътре на стените ѝ, възобновена в 1711 г. (погрешно, в 1806 г.). Отляво на вратите бил изобразен ктиторът на тази църква «цар» Михаил, а отдясно — св. Антоний Печерски; на южната стена — светите Кирил, Методи, Сава, Ангелари и Климент в архиерейско облекло, а св. Наум — в монашеско. В северната страна на храма имало олтарче без иконостас. Там се намирал гробът на св. Наум с надгробна плоча от сив камък — такава, каквато била надгробната плоча на св. Климент (в катедралата в Охрид), но без надпис. Тук идвали болни, особено душевно, турци и християни да лежат на гроба с надежда за изцеление. В южната страна на храма имало друг «придел», гдето чистели кандилата. Виждал се висят много зейтин. По средата имало надгробна плоча, която според преданието покривала останките на някой български цар. В църквата съществували две стасидки, едната с як катинар за заключените в нея «беснуващи», а другата служела за покъщнина (Очеркъ путешествия по Европейской Турции, II изд., Москва, 1877, стр. 110)

[5] По имената на съседните крайбрежни албански села Старово и Пограденец.

жилището на игумена.[1] В същата година изгоряла част от манастирските помещения и в 1870 г. пострадал от пожар целият манастир без църквата. Направени били нови «одаи» и чардаци, които са придавали великолепен изглед на тоя ценен паметник — многовековен вестител на народополезния подвиг на Климентовия близък съратник св. Наум Охридски. Манастирският храм бил посветен на «Св. архангели» (Михаил и Гавриил), но народът нарича манастира по името на неговия основател. Не е известно кога е започнало това преименование, но към 1630 г., както съобщава Муравьев, тоя манастир бил известен и в Русия под второто име.[2]

Ако се съди по високата почит, с която в турско време Охрид и другите околни градове и села по традиция се отнасяли към тоя древен манастир, той е съществувал и в предишните векове, но няма сведения за неговия живот преди турското робство. Не намираме указания в книжовните трудове (съчинения и писма) на охридските архиепископи Теофилакт и Димитър Хоматиан. Също и през време на турското владичество до XVIII в. няма ясни сведения за неговото развитие в охридски или други документи. Но от живота на манастира през XVIII в. може да се заключи, че и по-рано той се намирал в близка връзка с прочутия град Мосхопол в Южна Албания, Корчанска епархия. Посочва се, че бившият (до 1662 г.) игумен на Мосхополския манастир «Св. Иван Предтеча» Гавриил станал игумен на манастира «Св. Наум» и там построил болница. Изглежда, че мосхополци (православни власи) се интересували живо от неговото положение.

Особени грижи положил за укрепването му охридският архиепископ Йоасаф (1718—1746), родом от Мосхопол, бивш корчански митрополит. Паметта на св. Наум се честувала на 23 декември, но поради зимата и Коледните празници, изглежда, не се стичали много поклонници в манастира. Затова по решение на своя Синод архиепископ Йоасаф с окръжно послание от 20 май 1727 г. е обявил на клира и народа, че занапред паметта на св. Наум ще се честува всяка година тържествено на 20 юни.[3] В тоя ден се устройвал и панаир в манастира. От тогава манастирът «Св. Наум» придобива все по-голяма известност в Западна Македония и Албания. На тоя ден идвали за панаира много гости от близки и по-далечни места. Приходите на манастира се увеличавали. Все повече укрепвали връзките му с Мосхопол, който тогава станал и център на просвета. За развитието на образованието в тоя град помагал и манастирът

[1] П. съч., стр. 109

[2] В описанието му «Сношения России с Востоком», II, стр. 159. Някои от посочените тук сведения съм дал в моя труд «История на Охридската архиепископия — патриаршия», София, 1932, стр. 424—429.

[3] H. Gelzer, Der Patriarchat von Achrida, Leipzig, S. 96—97; п. м. тр, стр. 372.

«Св. Наум». Има известие, че неговият игумен подарил 12 000 аспри на мосхополското училище.[1] Големи грижи полагал манастирът и за мосхополската печатница, която дори почнала да носи неговото име.[2] В издадените от нея книги било поставено изображение на св. Наум Охридски, очевидно като емблема на печатницата. Със средства на охридския манастир «Св. Наум» били издадени от мосхополската печатница пространното житие на св. Климент Охридски и неговата служба в 1742 г., служба на св. Наум Охридски, на 15-те тивериополски (струмишки) мъченици.[3] Пространното житие на св. Климент Охридски, което е твърде ценен извор за историята на славянската култура, било обнародвано за пръв път по стар гръцки препис, пазен в манастира «Св. Наум».

От тези факти се вижда, че макар да си служел с гръцкия език, манастирът «Св. Наум» не забравял, че неговият основател бил славянски просветител на българския народ и подържайки народния култ към него той прославял велегласно апостолския подвиг на св. Кирил и Методий и техните ученици начело със св. Климент. Отзвук на тази историческа концепция било и установяването на специален празник в чест на св. Седмочисленици, на 17 юли, с високопоетична, българска по идеи служба,[4] в която те се възпяват възторжено като светилници на българската земя. По тоя начин манастирът «Св. Наум» се явявал за народа глашатай на древната българска слава и живоносен източник.[5]

Естествено може да се яви недоумение. Щом тая прочута обител била крепителка на българската народност, защо там не се развивала славянската книжнина, както напр. в дебърския манастир «Св. Иван Бигор», в слепченския «Св. Иван Предтеча» и др.? Най-напред трябва да вземем предвид, че манастирът «Св. Наум» се намирал под непосредственото влияние на Охридската архиепископия. Нанстина тя не пречела да се развива славянската писменост в нейния диоцез, обаче от втората половина на XVI в. в нея се утвърдил гръцкият език като нейн официален език, било поради това, че в нейния висш клир почнали да надделяват лица с гръцко образование, било защото тя управлявала и православното население в Албания, сред което се разпространявала гръцката образованост особено през XVIII в., когато била основана в гр. Мосхопол т. н. Нова

[1] Пос. м. тр., стр. 295

[2] В книгите *Евтагматион ортодоксон (1764) и Исагогѝ граматикѝс* (1760 г.) се казва, че те били напечатани *ѐн ти типографѝа ту осиу Наум.*

[3] Вж. пос. м. тр., стр. 349, бел. 1, гдето са посочени и други мосхополски издания.

[4] Тя е озаглавена *Акολутиа тон агѝон Επтаράτмион* (Последование на светите Седмочисленици). В. Григорович е намерил в манастира «Св. Наум» един екземпляр от тази служба (п. съч., стр. 110).

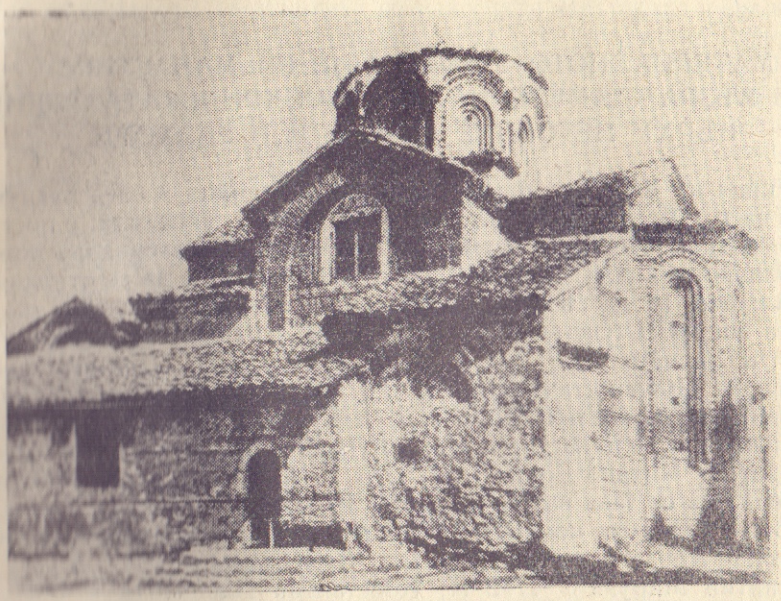
[5] Това се вижда от нейните протоколи от XVII и XVIII в.

академия и гръцка печатница. Охридските архиепископи-патриарси съзнавали, че ръководената от тях автокефална православна църква е българска по своя произход, традиции и компактно българско население. Затова те се титулували винаги архиепископи на Първа Юстиниана Охрид и на цяла България и се грижели да се усилва култът към българските първоучители св. Климент и св. Наум. С гръцкия език те не преследвали денационализаторска цел, както Цариградската патриаршия в подведомствените ѝ български епархии (в Дунавска България, Тракия и Егейска Македония). В Охридския диоцез гръцкият език е играл ролята на обединяващ книжовен език, тъй както латинският език в Западна Европа, а същевременно по изтъкнатите причини се използувал и за патриотичното възпитание на основното православно население — българското. С такава цел са били издавани жития и служби на Климент и Наум Охридски, Иван Владимир, прославяни като български дейци-светии. За такава културна дейност ѝ помагал манастирът «Св. Наум». В Охрид мало и голямо знаело, че св. Наум бил близък сътрудник на св. Климент. Това съзнание се поддържало чрез народните предания, особено чрез горепосоченото предание, че двамата велики просветители едновременно си построили манастири. В унисон с културната дейност на Охридската архиепископия-патриаршия и поради това, че манастирът «Св. Наум» бил високо почитан и от православните албанци, той, разположен близо до етнографската българо-албанска граница, е служел като общ духовен център на двата народа. Обединителна връзка било богослужението, което се извършвало в манастирската църква на гръцки (византийски) език, както то се извършвало и в православните храмове в Албания, гдето под влияние на Мосхопол книжовен език на интелигенцията бил новогръцкият език.

След унищожаването на Охридската архиепископия-патриаршия (1767 г.) гръцкото влияние се усилило в Охрид, както и в други епархии на Македония, подчинени на Цариградската патриаршия. Престанало движението за автохтонно (туземно) високо духовенство.[1] За манастирски игумени били назначавани и духовни лица от други области на Турция. При все това манастирът «Св. Наум» продължавал да пази традициите, свързани с историята на българския народ. В 1806 г. може би по почин на игумена Стефан, както се каза по-горе, били зографисани в манастирския храм св. Седмочисленици и княз Борис-Михаил. Тези ценни образи били пазени и от приемниците на игумена Стефан. Въпреки политическите промени след Балканската и Първата световна война, тази малка художествена галерия, отразяваща т. н. Златен век на българската

[1] Вж. пос. м. тр., стр. 128 и сл. за това антифанариотско движение при споменатия охридски архиепископ Йоасаф.

култура, и днес буди възхищение у посетителя (историк, археолог, художник)[1]. Навярно под влияние на тези знаменателни исторически сцени се появило преданието, че в храма на манастира «Св. Наум» се намирали останките на български цар.

Църквата при манастира «Свети Наум» — Охрид.

В този манастир някога ще да се пазели доста стари славянски книги. В. Григорович видял във вътрешния притвор на храма в една сандъчка разхвърляни парчета и листчета от книги, «последен остатък» — казва той — от още недавна богато книгохранилище.» Игуменът Серафим (I) твърдял, че неговият предшественик архимандрит Дионисий, грък от Анадола, е изгорил манастирските книги. Григорович слушал в Охрид оплаквания на стареи от това «непростимо варварство». В един сандък той намерил печатни църковни книги, между които и една Острожка библия.[2]

[1] Вж. снимки у Л. Милетич, Към фреските на манастира «Св. Наум», сп. Македонски преглед, г. I, кн. III.

[2] Пос. съч., стр. 110. Тази славянска библия била издадена в 1581 г. в гр. Острог (Украйна). Напечатана била в печатницата, основана там от първия руски печатар Иван Фьодоров (вж. История СССР, под редакцией акад. Б. Д. Грекова, II изд., 1948, стр. 493—494). Известно е, че в 1756 г. охридският архиепископ Дионисий се обърнал с молба към руската императрица Елисавета да му изпрати славянски богослужебни книги за църквите в неговия диоцез (Ив. Д. гр., стр. 299). Възможно е да му е била изпратена и Острожката библия.

МАТЕРИАЛНОТО ПОЛОЖЕНИЕ НА МАНАСТИРА ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО. НАДЗОР НА ОХРИДСКАТА ОБЩИ ВЪРХУ НЕГОВИТЕ ПРИХОДИ И РАЗХОДИ

В края на XVIII в. при феодалните размирици и след разру нието на гр. Мосхопол,[1] манастирът «Св. Наум», изглежда, е пост дал и обеднял. Неговите игумени се обръщали за материална пом към влашките князе. Манастирските таксидиоти ще да се отправ във Влашко, за да събират милостиня. Влашките владетели се насяли много съчувствено към прочутия охридски манастир, у рени, че тяхната земя Дакия по-рано била под духовното ръ водство на Първоюстинианската, сир. Охридската архиепископи Запазени са дарителни грамоти на няколко влашки князе, ко потвърждават, че манастирът «Св. Наум» бил построен от българск «император» Михаил-Борис.[3] В 1781 г. Александър Ипсиланти определил да се дава на тоя манастир 70 талери[4], а Георги Карадж в 1813 г. е увеличил помощта на 80 талери. Спомоществователи би и Николай Караджа в 1782 г., Михаил Вода Суцул в 1784 г. и 1792 Константин Мирузи в 1792 г., Константин Ипсиланти в 1805 Александър Ник. Суцул в 1819 г.[5]

Подкрепян материално и от местното християнско населени манастирът подобрил икономическото си положение още в начало на XIX в. Новите стенописи от 1806 г. в неговия храм свидетелст ват за това. Французкият консул F. Pouqueville съобщава, че

---

[1] Ограбен и разрушен бил от янинския феодал Али паша в края на XVIII (п. м. тр., стр. 299, бел. 3)

[2] Срв. м. ст. «Георги Кастриоти — Скендер бег (1405—1468) и отношени на Дебър и Охрид към освободителната му борба», сп. Исторически прег 1968, кн. 2

[3] В грамотата на Александър Ипсиланти от 8 септ. 1781 г. четем: Сфъ ши дум езежска мънастире, че съ нумеще а сфънту луи Наумъ, карел апроапе де четать Охрида зидитъ ши фъктт дин темел а ей де бунул крем ши маре ъпъратъ Михаилъ—Бурисъ.

[4] Германска сребърна монета около 27 гр.

[5] И в а н о в, пос. сб., стр. 644, 648 (грамотите на Александър Ипсилан и Георги Караджа, написани на влашки с кирилица). За даренията на други князе вж. там, стр. 643.

...ите на този манастир достигали около 100 «кесии» (50 000 гр.). ...манастирът притежавал ниви, лозя, мелници. Pouqueville ни уве...ва, че когато го посетил, там се подвизавали шестдесет монаси.[1] ...ази това е вярно[2], следва да се заключи, че към 1813 г. манастирът ...вал значителни доходи, за да може да осигури прехраната на ...олямо монашеско братство. После монасите и приходите ...а се намалели, та игуменът на манастира извършвал и енорийски ...ви, очевидно за да увеличи или за да осигури своята издръжка. ...ова не било канонично и цариградският патриарх Агатангел (1826— ...) е предписал на охридския митрополит Калиник да забрани на ...игумен да изпълнява задължения на енорийски свещеник в ...ътрѣ на местните енорийски свещеници.[3] По всяка вероятност ...ското въстание в 1821 г. е предизвикало упадък на манастира ...Наум», но след тази криза материалното му положение почнало ...се подобрява. Това се вижда от факта, че неговите игумени х. Дио... (умрял в 1835 г.) и Серафим (I) можали да купят за манастира ...ози ниви в Корчанско.[4] В 1845 г. манастирът притежавал около ...овци и три села: Любанища (близо до манастира), Стенье (в ...ресна) и Пояни (в Корчанска епархия). Въпреки това в манастира ...Наум» не се образувало монашеско общество, както било в ...ги големи манастири (Рилски, Бачковски). В 1845 г. там имало ...игумен и един монах (бивш игумен на манастира при с. Ян..., Ресенско, заточен). Игуменът се занимавал главно с управ...ието на манастирското стопанство. Привидно той се съобразявал ...несеното предписание на цариградския патриарх, като из...звал енорийски свещеници от околните села да извършват ...ови треби, когато идвали поклонници[5]. В това състояние се на...ира манастирът и по-късно, макар че и през епохата на българ... Възраждане, и след Берлинския конгрес бил доста имотен ...1880 г. той имал ниви, лозя, ливади, къщи и дюкяни в околните ...ища).[6] Това явление могло да се дължи на обстоятелството, ...стното православно население, свикнало с пот и труд да до...ва прехраната си, изобщо е смятало монашеството за особено ...ване. Рядко се явявали лица склонни към такъв живот и те ...ствали предимно в атонски манастири. Обаче главна причина ...стремежът на охридските гръцки митрополити да експлоатират ...манастир, да си осигурят повече доходи от него. Не е било ...интерес да се развие тоя голям манастир като атонските ...монашеско братство, което щяло да поглъща значителна

...пос. м. тр., стр. 429.
...ия, ако не е сметнал за монаси и слугите в манастира.
...Соколовъ, Константинопольская церковь в XIX веке I, С. Пе... стр. 519—520.
...Приложения, Опис на купените ниви от тях.
...Григоровичъ, пос, съч., стр. 108, 111
...пос. м. тр. История на Охридската архиепископия — патриаршия,

...Наум»

част от манастирските приходи. Тоя характер си запазила тази древна обител като по традиция и след Балканската война, след като и неговите приходи ще да са нам алели, понеже новата държавна граница не благоприятствувала да го посещават често православни жители от Албания. Сръбската власт се погрижила да затъмни нея говия старобългарски произход: построен бил кралски дворец в за падната част на манастирския двор и гиздав храм «Св. Иван Вла димир» (близо до манастирската църква). При това положение на ми се видя чудно, че в 1927 г. игумен на манастира беше бивш ено рийски свещеник, а не монах (архимандрит или иеромонах).

Със своите чифлици и други имоти манастирът «Св. Наум» пред ставлявал едро полуфеодално земевладение, управлявано само стоятелно от игумена под юрисдикцията на охридския митрополит. Като епархийски манастир той бил обществена собственост, но тур ската държава признавала за собственик Охридската митрополия, от чието име нейните гръцки митрополити осъществявали правото й на usus fructi (ползуване от доходите на манастира). На това осно вание и след назначаването на български (екзархийски) митрополит в Охрид (1874 г.) турската власт под влияние на гъркоманската партия е допуснала манастирът «Св. Наум» да остане под ведомството на гръцкия «преспански» (охридски) митрополит, ако и да са били малцинство патриаршистите (гъркомани-българи и куцовласи) в Охридско-Преспанската епархия.

За материалното положение на манастира «Св. Наум» се грижел освен игуменът, още и един епитроп, какъвто се споменава още в 1806 г.[1] Няма документи, от които да се вижда, че игуменът редовно се отчитал пред своя началник — охридския митрополит. Виктор Григорович ни представя твърде печална картина. Той чул оплак вания «от честни и благоразумни хора» (вероятно в Охрид), които скърбели, че този манастир изпаднал в такова унижение. Игуменът Серафим (I), албанец, който говорел и български, се отнасял с по голямо внимание към «ясакчията» (телохранителя) на В. Григо рович, отколкото към «своя едноверен» гост. Цели часове той пре карвал в дружески разговор със своя сънародник (мохамеданин). Към всички други игуменът бил «строг до жестокост и непоносимо повелителен». От властничеството на тоя игумен Григорович на правил общо заключение, че манастирите в Македония били отда вани за пожизнена собственост на оня, който се наемел да внася на митрополита и пашата ежегодна определена плата. Оня, който плащал такава сума, е управлявал манастира «напълно под аренда», свободен бил да приема или не монаси и самовластно разполагал с цялото му имущество. При такова управление често ставали злоупотребления. Старейшините (първенците) в градовете се домогвали да упражняват

[1] Вж. тук надписа за зографисването на манастирския храм.

надзор (*епитропи*) над манастирите, но те успявали само там, гдето
е нова вноска могли да докажат своето участие в охраната на ма-
анастира. Ако манастирът бил богат и могъл да поддържа своята
самостоятелност, домогванията на старейшините оставали без по-
следствие. Манастирът «Св. Наум» бил богат и оня, който го вла-
деел (игуменът), могъл да мине без епитропия, като плащал опре-
деления вноска. Неговият игумен, управлявайки манастира само-
властно, давал всяка година на охридския митрополит и пашата
(охридския управител) около 15 000 гроша. За извършване на
църковната служба в манастира идвали седем свещеници от близ-
ките села, по двама през една седмица. Заплатата им се състояла
в това, че игуменът им давал по ред мощите на св. Наум, с които
свещениците обикаляли по селата и събирали от народа дарения
в своя полза. Такова владение на манастирите било свойствено на
гърците и македоновласите (куповласите). Затова навсякъде,
гдето споменатите условия били възможни, Григорович намирал
игумени от тази народност. «Не е чудно — заключава този руски
тучен пътешественик — , че в чисто славянските манастири славян-
ските паметници са изтребени или изменени».[1]

Обобщението на Григорович не може да се смята за напълно вярно
относно манастира «Св. Наум». Както той съобщава, игуменът Се-
рафим бил албанец, а не грък или куповлах. При това видяхме, че
още в началото на XIX в. имало епитроп. Охридските митрополити
Калиник и Йосиф[2] едва ли биха допуснали игумените (х. Дионисий и
Серафим) самовластно и безотчетно да разполагат с имуществото на
манастира, но ще да е вярно, че Охридската църковна
община още е си е извоювала правото да упраж-
нява контрол чрез свои представители върху стопанската
дейност на манастирската управа. Новият охридски митрополит
Дионисий (1847—1858) сметнал за благоразумно да ѝ признае това
право, за да не се засилва църковно-националното движение в Охрид-
ската епархия. Той се заел да въведе строга отчетност
за приходите и разходите на манастира и да се държи игуменът от-
говорен за целесъобразното използуване на манастирските доходи
не само пред епархийския началник (охридския митрополит), но и
пред охридското общество. С тази цел била въведена сметко-
водна книга, наречена «кодекс», в който игуменът трябвало
да вписва всяка година по месеци и дни приходите и разходите на
манастира.[3] Тогавашният игумен Серафим (II), родом от о. Крит,

[1] Вж. пос. съч., стр. 111—112

[2] Той бил на Охридската катедра в 1845 г., когато Григорович посетил Охрид.

[3] Този кодекс е озаглавен *Кодикс ту катастиматос осйон Наум синистанени ек геладон 1045 есдодон ке ексодос Антме Иунйу 20.* Потвърден е с малък кръгъл печат на «преспанския» митрополит Дионисий. В печата околовръст има гръцки надпис: 1847 *Дионйсиос Преспйн.* Печатът е

надзор (*епитропи*) над манастирите, но те успявали само там, гдето
е нова вноска могли да докажат своето участие в охраната на ма-
настира. Ако манастирът бил богат и могъл да поддържа своята
самостоятелност, домогванията на старейшините оставали без по-
следствие. Манастирът «Св. Наум» бил богат и оня, който го вла-
деел (игуменът), могъл да мине без епитропия, като плащал опре-
деления вноска. Неговият игумен, управлявайки манастира само-
властно, давал всяка година на охридския митрополит и пашата
(охридския управител) около 15 000 гроша. За извършване на
църковната служба в манастира идвали седем свещеници от близ-
ките села, по двама през една седмица. Заплатата им се състояла
в това, че игуменът им давал по ред мощите на св. Наум, с които
свещениците обикаляли по селата и събирали от народа дарения
в своя полза. Такова владение на манастирите било свойствено на
гърците и македоновласите (куцовласите). Затова навсякъде,
гдето споменатите условия били възможни, Григорович намирал
игумени от тази народност. «Не е чудно — заключава този руски
учен пътешественик — , че в чисто славянските манастири славян-
ските паметници са изтребени или изменени».[1]

Обобщението на Григорович не може да се смята за напълно вярно
относно манастира «Св. Наум». Както той съобщава, игуменът Се-
рафим бил албанец, а не грък или куцовлах. При това видяхме, че
още в началото на XIX в. имало епитроп. Охридските митрополити
Калиник и Йосиф[2] едва ли биха допуснали игумените (х. Дионисий и
Серафим) самовластно и безотчетно да разполагат с имуществото на
манастира, но ще да е вярно, че Охридската църковна
община още е си е извоювала правото да упраж-
нява контрол чрез свои представители върху стопанската
дейност на манастирската управа. Новият охридски митрополит
Дионисий (1847—1858) сметнал за благоразумно да й признае това
право, за да не се засилва църковно-националното движение в Охрид-
ската епархия. Той се заел да въведе строга отчетност
за приходите и разходите на манастира и да се държи игуменът от-
говорен за целесъобразното използуване на манастирските доходи
не само пред епархийския началник (охридския митрополит), но и
пред охридското общество. С тази цел била въведена сметко-
водна книга, наречена «кодекс», в който игуменът трябвало
да вписва всяка година по месеци и дни приходите и разходите на
манастира.[3] Тогавашният игумен Серафим (II), родом от о. Крит,

[1] Пак. спис. съч., стр. 111—112

[2] Той бил на Охридската катедра в 1845 г., когато Григорович посетил Охрид.

[3] Тая книжка е озаглавена *Кодикс ту катастиматос осйон Наум синистáмени ап хилйадон 1048 есдон ке ексодос Аитме Иунйу 20.* Притиснат в с малък кръгъл печат на «преспанския» митрополит Дионисий. В печата околовръст има гръцки надпис: 1847 *Дионйсиос Преспйн.* Печатът е

изпълнявал редовно това задължение, като вниманието му било насочено главно към стопанството на манастира. Той се оказал вещ стопанин, опитен финансист, полагал усилия да увеличава манастирските приходи. Водел отделен дневник (*катàстихон*) за заплатите на многобройните слуги в манастира и за надниците на работници (жътвари, лозари, дърводелци). От тоя дневник игуменът е пренасял сметката за похарчените суми в общия кодекс.

В кодекса са вписани равносметките на манастира от 1849 до 1872 г. включително. Първата от тях започва от 20 юни 1849 г., когато ставал голям панаир в манастира. В началото ѝ се казва, че в нея се посочва колко приходи е получил в брой манастирът «на новата година», под която се разбира 20 юни 1849 г. Очевидно било определено новата финансова година да се смята от 20 юни (не от 1 януари, от когато започвала новата гражданска година). Ревизионна комисия в състав ефорите на манастира и «чорбаджии» (от Охрид) е преброила парите, които на 20 юни 1849 г. били получени в манастира от разни източници — обща сума 12 545 гр. и 30 п. и връчила тази сума на игумена Серафим (II).

Това е първата документално известна намяса на Охридската община в управлението на манастира «Св. Наум». Тази сума — се съобщава в сметката — била събрана от дискоса,[1] от кутията на

украсен в средата с бял кръст във венец от цветя. Тази приходо-разходна книга с листа in folio от плътна хартия е здраво подвързана с дебели кожени корици. Предната корица отвън е украсена с гравиран кръст, с корона под него и под нея ми се вижда двуглав орел, разперил крила. На вътрешната страна в предната корица е залепен лист от тънка хартия с бележка на гръцки език от 25 август 1853 г. за подарени овци. След предната корица има три обвивни листа, от които първите два са празни, а на третия е написано горното заглавие на кодекса и на втората му страница започва сметководната книга с пагинация 6 (съставителят е броил и непагинираните страници на трите обвивни листа). Всички следващи страници са пагинирани: 6—1307. Следователно кодексът се състои не от 1045 стр., както е означено в заглавието му, а от 1307 или 1302 без непагинираните предни обвивни листа. Стр. 617—1307 са празни. Откъснати са от кодекса и се пазят отделно от него стр. 131—134, 240—241, 356—357, 410—411, 614—615. На стр. 131 е отбелязано с молив: Проф. прот. Ив. Гошев от Бог. ф., сир. проф. Гошев ги е откъснал вероятно да ги проучи и напише описанието си в «Стари записки и надписи» (Годишник на Богосл. ф-т, т. IV, 1927 г.). Всички равносметки са на гръцки език. Тоя кодекс е бил занесен от бившия епитроп на манастира «Св. Наум» Петър Огненов вероятно в Цариград в Българската екзархия. На платнено парче, приложено в кодекса, стр. 395—396, е записано с мораво мастило с едри букви и краснописно:

Святи Наумови
(мънастирски)
книжя

(с дребен шрифт): Оставени днес от г-на Петра Огненов Охридчанина за съхранение. Няма дата на тази бележка. След пренасянето на архивата на Българската екзархия в София, в Св. Синод, ще да е бил донесен тук и тоя кодекс, който сега се намира в Църковния историко-археологически музей при Св. Синод под № 165.

[1] Метални съд, с който църковният епитроп събирал парична помощ от богомолците.

гроба на св. Наум, от кутията на фурната при манастира, от продажба на риба и от чардаците на Белица.[1]

В следващите равносметки са посочени приходи и от други източници: приношения на християните (рядко и мохамедани), продажба на свещи, на зърнени храни (пшеница, ръж, ечемик, царевица), на «животни» (овци, агнета, телета, крави), на вино, ракия и грозде, от заеми, от лихвите им.

През първите години, 1849—1852, равносметките се съставяли по проста система в два дяла под заглавие: *лѝпсис* (да взема) и *дѡсис* (да дава), като на една страница от кодекса са означени приходите в три графи (деномесечие, източник на прихода и получените пари), а на следващата страница разходите в четири графи (деномесечие, купени предмети, надници и похарчените суми).

В 1853 г. се въвежда нова по-отчетлива сметководна форма, вероятно по искане на охридската контролна комисия с пет графи: 1) деномесечие, 2) произход на прихода 3) получените пари от продажба на зърнени храни 4) от продажба на животни, 5) от кутията на гроба на светеца и от свещи, 6) от вино и ракия (Код., стр. 134). Диференцирано се дават и разходите в пет графи по заглавия: 1) разни покупки, 2) плата на работници, 3) заплата на слугите, 4) джелеп, 5) лихви (за заеми) (Код., стр. 240 за 1856 г.). В 1853 г. била направена и обща годишна равносметка (*о хроникос логариасмѡс*) в два дяла: да дава (приходи) и да взема (разходи) по месеци — от януари до декември включително (Код., стр. 160—161).

По-нататък равносметките се съставят още по-прегледно, внесено е още едно техническо подобрение. Напр. в равносметката по месеци за 1858 г. графите за месечните приходи и разходи са означени освен със заглавия, както в предишните равносметки, още и с буквени числа под тези заглавия а в γ δ ε, като в последната графа, озаглавена *Атроисмѡс*, е даден сборът на сумите от всяка графа и общият им сбор за съответния месец. Така:

ā	в	γ	δ	ε
от приношения	от кутиите	от продажба на жито	от продажба на животни	от вино и ракия
СБОР	а 1303.20			
	в 219			
	γ	801		
	δ 8			
	ε 63.20			
	2593.40			

(Код., стр. 277—278).

[1] Навярно е. Белица, Стружко.
[2] В подлога тази цифра е означена със сигла.

В същата форма са дадени и разходите по месеци през 1858 г. също и през 1860 г.:

а	в	γ	δ	ε
разни	разноски за работници (на слугите)	заплати	царски даждия	платени лихви

Сбо ме сече

След това е даден и отделно месечният сбор на похарчените суми по графите:

а	6912
в	98
γ	346
δ	160
ε	4500
	12896

(Код., стр. 303—3, 04308—309

След отчитането по месеци се дава и обща годишна равносметка за приходите и разходите със заглавия и номерация, както в месечните равносметки.[1] Общата равносметка за 1871—1872 г.[2] е също така твърде прегледна с десет графи: страница на кодекса, гдето приходите са означени по дни всеки месец; година, месец, приход от дарения, от кутията на гроба на св. Наум Охридски, от продажба на зърнени храни, добитък, грозде, вино и ракия, от заеми, сбор месечен под номерация а в γ δ ε σ τ (тук общият приход за всеки месец). И в тази обща равносметка, както в сметките за 1862 и следващите години, се прави изчисление на приходите и по тримесечия: юли—октомври, ноември—февруари, март—юни. Тук финансовата година започва пак от 1 юли, а не както в предишните сметки (от 1852 г. нататък) от 1 януари. Още в 1866 г. в сметководството се явява календарно колебание: съставена е равносметка за приходите и разходите от януари до юни т. г. включително, също и равносметка от юли 1868 до юни 1869 г. включително (Код., стр. 545—546, 597—602). Сметката за 1870 г. пак е съставена по формата, употребяван преди 1868 за 12 месеца и от 1 януари до 31 декември, а сметката за 1871 г. обхваща първите шест месеца — януари — юни. Рекапитулацията пък на общата сметка за финансовата 1869/1870 г. 1870/1871 г. е от 1 юли 1869 г. до 1 юли 1871 г.

Коя е била причината на това сметководно колебание? Дали игуменът (респ. секретарят му) по свое разбиране е работил по стария начин или ефорите са поискали да се промени тоя метод? Може да се предположи, че охридските митрополити Дионисий Пелети са смятали, че гражданската година, съобразно с практи-

[1] В кодекса тази цифра е означена със сигма.

[2] Напр. равносметката от 31 декември 1858 г.

[3] Озаглавена е «*Анакефайосис тѣу генику етисїу логариатму.* (Рекапитулация на общата годишна сметка).

ката на търговците и занаятчиите, е по-удобна за манастирското сметководство, но към 1870 г., когато Охридската църковна община е усилила своето влияние, нейните представители в надзора над манастира «Св. Наум» се върнали към традиционната финансова година, свързана с големите приходи от манастирския празник на 20 юни.

Прегледаните годишни равносметки се подписвали от охридския митрополит, игумена, епитропа, ефорите и другите членове на ревизионната комисия. Митрополитите Дионисий и Мелети се подписвали обикновено с официалната титла *о Преспѝн* (Преспански),[1] рядко *о Ахридѝн* (Охридски). Заверката си те подкрепяли понякога и със своя печат.[2]

Кодексът (приходо-разходната книга) на манастира «Св. Наум» е много ценен исторически извор за икономическото му положение през Възраждането. Вижда се ясно, че през 23-годишен период (1849—1872), който съвпадал с буйното развитие на църковно-националната борба, манастирът бил едър земевладелец с огромно чифлишко стопанство, управлявано от неговия игумен по пълномощие на охридския митрополит и охридските първенци. В кодекса се посочват чифлици в с. Пояни, Метавини и Стипон (*Στήπονος*). Манастирско имение било и село Любанища[3]. Според описа, съставен на 27 юли 1849 г. манастирът притежавал в Пояни 17 ниви с площ за посев на 25 кила и 2 шиника[4] семе или ниви за посяване на около 1300 оки семе (подразбира се жито).[5]

В друг опис (Код., стр. 1254) са означени по същия начин нивите, купени от покойния игумен на манастира «Св. Наум» х. Дионисий: 23 «слоги» в размер на 40 кила и 2 осмака сеитбено семе.

В третия опис (Код., стр. 1255) са дадени купените от покойния игумен и същия манастир Серафим (I) 32 «слоги» в размер на 53 кила сеитбено семе. На 1 октомври 1856 г. новият игумен Серафим (II) е съставил списък на купените за манастира «Св. Наум» ниви в село Пояни: 66 слоги в размер 941/2 кила посевно семе за 40 000 гр. според «царските» данъци. Купил ги от Ибраим бей от с. Мелчани.

[1] След унищожението на Охридската архиепископия в 1767 г. цариградският патриарх Самуил Ханджери закрил и самата Охридска епархия, за да не буди у народа спомени за отнетата му духовна независимост (Пос. м. тр., стр. 130—140).

[2] Факсимилета на техни подписи и печата на митрополит Дионисий е дал проф. прот. Ив. Гошев, пос. съч., стр. 342.

[3] Едно Стење, за което съобщава В. Григорович, не се споменава в Кодекса.

[4] В Охрид едно «кило» (турско киле) се равняваше на 50 оки, а един шиник — на 25—30 оки. В кодекса е означено 25:2 кила.

[5] Този списък е вписан в кодекса, стр. 1233 под заглавие: *Катаграфѝтѝс кѝнѝс ниѝс ту дѐйу Наум, епархѝа Кѐритца, тцефликѝон погиѝни сома Кипр ??*.

Списъкът има няколко графи със заглавия: 1) *тѐпи* (местности), 2) *слогѝ* (количеството ниви), 3) *сефѝдес* (съседи), 4) *килѝ* (кила посевно семе в нивата).

Ако се съди по местността, гдето се намирали описаните ниви, в описа от 1856 г.[1] се посочват нови купени ниви за чифлика в с. Пояни, различни от нивите, означени в предишните три описа.[2] Указание за това са и различните притежатели на съседните ниви. Излиза, че чифликът Пояни притежавал ниви в размер за близо 200 кила посевно семе.

Голям бил и чифликът в Пентавини (в Южна Албания). Както се вижда от описа на нивите му (Код., стр. 1259—1260), той притежавал 79 «слоги» в размер на 117 кила и 2 осмака посевно семе. Повечето му ниви се намирали в местността *мпрѝри*, други — при друма «Св. Никола», при «Гроба на арапина», при Сурища и Селища. Повечето от нивите на чифлика били в съседство с ниви на бейове (албански).

Четирите описа показват, че основната материална база на манастира «Св. Наум» се намирала в Албания (Корчанска епархия), гдето, както и в Западна Македония той бил почитан не само от християните, но и от мохамеданите. В първия списък на манастирските имоти в с. Пояни е посочено на първо място дарението на Синан бей *плѐса* — 1 «слог» за две кила посевно семе. Също и Ахмет бей подарил 1 «слог» за две кила семе (в третия опис), а на 3 юли 1852 г. Пашо (*о пàсиос*) бей Псари — една нива в размер три осмака (около 90 оки) посевно семе в с. Лесковик, Ресенска каза (Код., стр. 1281). На 21 ноември 1852 г. Караман бей от село Велитърн (в Южна Албания) подарил една ливада в същото село, но игуменът я продал, понеже не била «полезна» (*àхристон*) (Код., стр. 1281). Битолският управител Ахмед Кямил паша е помогнал да се построят в 1871 г. новите здания на манастира, близо до кьошка на Джелеладин бей.[3] Фуад Орман[4] бей, талимджи баши и каймакамин (началник) на военния кавалерийски район на Румели в Турция със седалище в Битоля, е посетил манастира и останал благодарен «от велико-

---

[1] И тоя опис е вписан в кодекса, стр. 1256—1257, под заглавие: *Катаграфà фон ис погиани хорѝон тис епархѝас Коритцàс игорàстентон ипостатикѝон тѝс Иерàс кѐ севасмѝас монѝс осѝу Наум диевтиномениc парà ту паносиощàту агѝу Катихумѐну Сэрафѝм В. ту Критòс ен ети сотирѝо аònст Октомà.*

[2] В първия опис се посочват местностите, гдето се намирали нивите: при река *дòлото*, при друма за пазара (в Корча?), в околността на Ребец, при кривия друм, при малкия друм, при ливадите; във втория опис — при овчарския друм (*ис тòн тцопаникон тѝн стрàта*), при Фраери (Фрашери?), при Нивица, при пътя за Стребре, при воденицата, при керамидницата, при *гкууфа* (алб. дума камъка), при гьола, при Ранко; в третия опис — в Орман чифлик, в Мелага при *фусис* (пътя за полето), при пътя Плепе, при пътя за Стребре, при пътя за Струга, при пътя за Ребец, при пътя за Рали (във всички тия местности е употребена албанската дума удапът), при Рогози, при кладенеца, при Вица (или Вича), при кръстопътя; в четвъртия опис — при пътя за Пентавини. Най-много ниви имало в с. Дзвезда и Пояни.

[3] В кодекса, стр. 123 има бележка на гръцки от 20 май 1871 г. за това негово благодеяние. Наречен е с похвални епитети: преславен, височайши и многолетен мутесариф паша, мутесариф на цяла Македония и Пелагонийската област. Прот. Гошев е прочел думите *контà ис то кѝотки* погрешно *кѐ тà ис тò кидски*. Последният ред с името на притежателя на кьошка *Тсесаладѝм* бей не е нечетлив (п. тр., стр. 344).

[4] Може би е lapsus calami вм. Осман.

душното гостоприемство» на игумена Серафим.[1] По всяка вероятност той се отплатил с парично дарение за това внимание. В кодекса са отчетени в равносметките преди Кримската война парични помощи на много мохамедани (бейове и други лица)[2]. Такива прояви са дали основание на Виктор Григорович да мисли, че «особеното уважение на турците към светия целител на душевните недъзи е спасило неговото съществуване».[3]

Недвижими имоти са подарявали на манастира и някои по-заможни християни, но такива случаи са били редки, главно защото християнското население не притежавало много имоти. Игуменът Серафим (или неговият секретар поп Димитри) е смятал за похвално добро дело дарението на Йован Пърличе (*Парлѝтцас*) от охридското бедно село Велестово — една нива в размер едно кило посевно семе в местността *Гòро(в)а* нива при съседи Доне *Гкиоргоф*, Димо *дурàн*, Трайче Гьоргоф, Ангеле *Нетелкоф*. Той е вписал скромното дарение подробно и на първо място в кодекса, в отдела «Недвижими имоти, които се подаряват на преподобни Наум» (Код., стр. 1281, 11 декември 1852 г.).

Манастирът притежавал и лозя. В кодекса се посочва лозе, което игуменът давал «кесим» на жители от с. Любанища.[4] Той имал голям доход от продажба на вино, ракия и грозде, но най-вече от зърнени храни (пшеница, царевица, ръж, ечемик), които добивал от чифлиците си и от отделни ниви.

Игуменът се грижел и за развитието на манастирското животновъдство. В кодекса не се посочва количеството на притежаваните от манастира овци,[5] крави и коне, но и те били предмет на голямата търговия, която ревностно водел игуменът Серафим.

---

[1] Бележка на гръцки от 28 август 1861 г., подписана от *Прòтос ка Дитикòс* (прусиецал западен), който придружавал турския военоначалник.

[2] Халил бей подарил една сума от илтизаме, Халил бей — 200 гр. «бакшиш», кехаята бей в Костур — 100 гр., Ахмед бей Каменица — 102 гр., Хусеин бей от с. Старово (до Пограделц) — 65 гр., харемът на Улеман бей — 90 гр., харемът на Шаин бей — 40 гр., Хасан бей — 80 гр., Караман бей от Корча — 26+20 гр., Абдураман ага илтизамджия — 60 гр., двама дервиши — 78 гр., Али бей — 18 гр. и 20 п., 1 болен турчин — 26 гр., 1 туркиня — 18 гр., низами от редифа (войници) в гр. Тирана — 32 гр. и др. мохамедани.

[3] Пос. съч., стр. 108. Той допуска, че може би е способствувало и обстоятелството, че в тоя планински и опасен край манастирът е служел «за пристанище на пътешествениците» (с. стр.), обаче по-вероятна е първата причина. Ако мохамеданите ненавиждали манастира, те едва ли щели да мислят за пътешествениците.

[4] Игуменът се грижел да запази лозята от болест (филоксера). В кодекса (стр. 1307) на 30 август 1856 г. е записано на гръцки лекарство за лекуване на лозята, което му било съобщено от Спиридон Зоту от с. Дросени. «Вземи — се казва в бележката — сяра, стъпчена като брашно и след разцъвтяването посипи отгоре листата и филизите на всяко стъбло».

[5] Вж. тук, по-горе съобщението на В. Григорович от 1845 г.

Значителен приходен източник били доброволните парични д а р е н и я, особено на манастирския празник — 20 юни, когато там масово се стичали християни от Охрид и други близки и подалечни градове и села. Редовни помощи се събирали в тоя ден с дискос, с който епитропът обхождал поклонниците, от продаваните свещи, от кутията на гроба на Наум Охридски. В тоя ден манастирът имал приход и от фурната, която доставяла на гостите хляб. Поклонници идвали в манастира и през други дни — граждани и селяни, които правели щедри дарения (пари и ценни предмети) от Охрид, Битоля, Крушово, Железничка река (покрайнина Демир Хисар, между Кичево и Крушово), Костур, Корча, Елбасан, Берат, от селата Поградец, Загоричане (Поградечко), Епископи (Пискупье), Харалюп, Дарда, Верчани и Белица (Стружко), Присовяни (Охридско), от битолските села Дявато (Гявато), Цапари, Гопеш, от Смърдеш (Костурско), от Пиндска Загора. Някои християни подарявали значителни суми.[1] Пожертвования се събирали и в чужбина.[2] Показателен е фактът, че през ноември 1849 г. епитропът на манастира е продал 20 оки сребро (вероятно подарени сребърни изделия) за 650 гр. Не само отделни граждани, но, изглежда, и еснафите смятали за свой дълг да помагат материално на манастира «Св. Наум». В кодекса е записано, че в 1850 г. еснафът на ахчиите (гостилничарите) му внесъл 60 гр. за две години, сир. тоя еснаф предвиждал да дава по 30 гр. годишно помощ.

Освен това игуменът изпращал таксидиоти в епархиите Охридска, Пелагонийска, Корчанска, Костурска, Дирахийска. Те събирали помощи за манастира най-вече в градовете. За таксидиоти се посочват няколко свещеници, дори и светско лице на име Гроздан в Битоля. Вероятно игуменът Серафим (11) им давал да носят мощи, както правел неговият предшественик, със цел да усилят пожертвователността на народа. Някои таксидиоти успявали да съберат значителни суми.[3]

---

[1] В 1849 г. четирима от с. Гопеш подарили 230 гр., Димитри битолчанин — 240 гр., Константин битолчанин — 160 гр.; в 1850 г. поклонници от с. Велгощи — 400 гр., от с. Загоричани — 530 гр., влахкини от Охрид — 120 гр., загориоти — 76 гр., костурчани — 66 гр.; в 1851 г. жители от с. Присовяни — 496 гр., от с. Загоричани и Харалюп — по 190 гр.; в 1852 г. от с. Дарда — 380 гр. в деня на панаира, от с. Загоричани — 700 гр. от с. Епископи (Пискупье) — 300 гр., от Поградец — 125 гр., от трима християни битолчани — 150 гр., от един болен шкодранец — 280 гр., от жената на часовникаря Янаки битолчанин — 159 гр. В Кодекса са записани дарения и от други посетители.

[2] В 1850 г. манастирът получил 191 гр. от «Европа» чрез Коста Манче, охридски първенец.

[3] Напр. през септември 1849 г. папа Христо Ница е внесъл на игумена 1000 гр. от таксидиотството си в Костур, Киприян — 390 гр. от Битоля, през октомври с. г. папа Георги — 381 гр. от Долна Преспа, през септември 1849 г. папа Михаил — 160 гр. от «епитрахила» в Корча и през януари 1850 г. — 455 гр. от Елбасан, в 1850 г. папа Христо Ница — 600 гр. от Берат, йеродякон

Доходни били и требите (четене на молитви и др.), извършвани в манастирския храм по желание на поклонниците.[1] Парични помощи давали и болни, които се лекували в манастира. Приходен източник били «одаите» и чардаците в манастира. Заможни християни от Охрид и други места са ги заемали за жилища през време на панаира, като заплащали на манастира обща сума наем.[2] В кодекса е записана една такава сделка. Наследниците на починалия Евангели Раци от село Дарда подарили на манастира «Св. Наум» 11,500 гр. от 40 000-те гр., които Евангели Раци бил дал на заем на същия манастир. По тяхно желание игуменът и ефорите решили да им устроят една «одая» в манастира, за да живеят в нея през време на панаира. Това решение им било съобщено с официално писмо от 22 юли 1857 г., подписано от игумена Серафим и ефорите Анастаси Робе, Анастаси Зару, папа Стефан, Тасе Манче и Андроник папа Наум. Обаче обещаната «одая» не била отстъпена веднага на наследниците на Евангели Раци и игуменът, изглежда, я давал на други гости. Вероятно това забавяне подбудило наследниците да подновят своето искане, което било обсъдено отново от охридските първенци и от ефорите на манастира. С писмо от 2 август 1871 г. игуменът Серафим съобщил на наследниците на Евангели Раци, че съгласно с предишното му писмо от 22 юли 1857 г. те ще имат отделна «одая», в която ще могат да пребивават през време на панаира, но при условие, че всяка година ще го уведомяват за своето идване една седмица преди панаира, понеже иначе манастирът ще има загуба (сир. игуменът не ще може своевременно да настани в нея други гости).[3]

Калиник — 413 гр. от Крушово и 191 гр. от Битоля. В края на 1850 г. игуменът получил събраните от «епитрахила» пари от папа Хрисант 422.10 гр. от папа Евтим «дидаскал» — 100 гр., от папа Михаил — 140.10 гр. Свещениците внесли 946 гр. от «епитрахила», сир. от треби, извършвани в манастирския храм и в други места през цялата година. В 1852 г. папа Димитри връчил на игумена получените от «епитрахила» 71 гр. и в 1853 г. — 168 гр., папа Захария — 600 гр. от таксидиотството си в Костурската епархия, а папа Христо (Ница) — 188 гр. от с. Дявато. Той е ходил през ноември 1849 г. в Лерин, но в кодекса не е означено, каква сума е събрал за манастира. Особено пожертвователни били битолчани: таксидиотът Гроздан е събрал в Битоля през 1852 г. 2380 гр. за две години, в 1853 г. — 1800 гр., в 1859 г. — 1500 гр.

[1] Освен посочените суми, получени от треби, в кодекса в сметката за м. ноември 1849 г. е вписан изрично приход 145 гр. от четене (молитви) в манастирския храм от папа Хрисант.

[2] В сметката за м. юли 1849 г. игуменът е означил, че е получил от Поградец «остатъка за чардака му» (*апò тò поградетци диа тò тцардàки ту та рдѐста опу ѝхан мѐни*).

[3] Двете писма са вписани на гръцки в кодекса, стр. 1297. Игуменът забавил да изпълни решението от 22 юли 1857 г., навярно защото преките наследници на Евангели Раци — неговите съпруга и пет дъщери са оспорвали обещаното от другите наследници дарение, като упълномощили свои близки съселяни да събират даденте от Евангели Раци заеми на манастира «Св. Наум» и на частни лица. Пълномощното им от 15 май 1857 г. било заверено от костурския митрополит Никифор. (То също било внесено в кодекса, стр. 1298). Изглежда, чак към 1871 г. бил уреден въпросът за дарението — 11 500 гр.

Манастирът получавал наеми от дюкяни в Корча, от градина, от воденица (в сметката за 1868 г.), от къща-метох в Битоля.[1]

За увеличение на приходите игуменът се стремил да продава и риба[2] от Охридското езеро и да дава лихвоносни заеми.[3]

През годината манастирът имал по-голям приход (освен през м. юни главно на неговия храмов празник, свързан с панаир) и през някои есенни и зимни месеци (вж. по-долу). Изобщо игуменът Серафим бил предприемчив и с търговска опитност. Стараел се да осъществява уравновесен и с добив годишен бюджет. Както показват сметките в кодекса, р а з х о д и т е на манастира били големи и през някои месеци те надвишавали приходите (напр. в 1851 г. през февруари, март, юли; в 1852 г. през октомври, в 1853 г. през януари, април, октомври, декември). Обаче игуменът успявал да увеличи приходът през другите месеци на годината, дефицитът се покривал и по тоя начин в края на почти всяка година се получавала уравновесена приходо-разходна сметка. В 1856 г. игуменът можал да изплати купените ниви за чифлика в с. Пояни с всичките му тапии (нотариални актове), като е дал 19821 гр. (Код., стр. 238).

Както са отчетени разходите в кодекса, игуменът харчел значителни суми, освен за хранителни продукти (захар, кафе, ориз, сол), още за заплатите на слугите в манастира[4] и чифлиците, за надници на земеделски работници (жетвари, копачи и резачи на лозето), за ремонт на манастирските помещения, за данъци, лихви на заеми и изплащане на срочни заеми[5], парична помощ за гръцкото училище

---

[1] В 1849 г. наем от «бахчата» 100 гр., в 1852 г. от наемателя бакалин в Корча 200 гр. и от Михо, наемателя на работилница в Корча, 160 гр., в 1853 г. от бакалина в Корча 50 гр., в 1850 г. от метоха в Битоля 150 гр. и в 1852 г. от «къщата» (метоха) в Битоля 250 гр.

[2] В 1860 г. той изпратил «според обичая» (*ос ѣтос*) 818 оки риба в Битоля и Корча по 4 гр. — всичко 3476 гр. (Код., стр. 356).

[3] В рекапитулацията на равносметката за 1857 г. са означени като приход 28 000 гр. от заеми «на владиката», 2350 гр. от заеми, дадени от «сираческите пари» без лихвата 15%, 5000 гр. от заема на «Касата на Охрид». (може би касата на кюркчийския еснаф), 2000 гр. от други заеми (Код., стр. 275—276). В равносметката за 1858 г. като приход е посочена голяма сума 62 934½ гр., от които най-много били получени през м. октомври — 24 000 гр. и през м. декември — 33 000 гр. (Код., стр. 303—304), в 1859 г. от заеми 25 330 гр., в 1861 г. — 2050 гр., в 1862 г. — 2100 гр., в 1863 г. — 6919 гр., в 1864 г. — 1938 гр., в 1865 г. — 6962 гр., в 1866 г. — 2500 гр., в 1869 г. — 1870 г. — 22 399.20 гр., в 1865 г. — 6962 гр., в 1866 г. — 2500 гр., в 1869 г—1870 г. — 22 399.20 гр., в 1870—1871 г. — 24306 гр., в 1871—1872 г. — 75 164 гр. (Код., стр. 329—330, 384—385, 411, 439, 491—492, 517, 599—602).

[4] От ноември 1850 г. до 31 декември 1852 г. игуменът е платил 19376 гр. заплата на слугите. (Код., стр. 133). За надниците на работниците, вж. тук притурка, № XIII.

[5] Лихвите на сключваните заеми били големи. В м. март 1850 г. игуменът платил на Николаки Лало 3600 гр. лихва и на 27 декември 1852 г. — на Евангели (Раци) 3200 гр. лихва за 40 000 гр. дълг. Изобщо на 1 януари 1856 г. манастирът е дължал на Вангели (Раци) 40 000 гр. по 8% с падеж 1 ноември с. г.,

в Охрид; даждие (*Филдтимон*) на епархийските митрополити (пелагонийски, корчански, дирахийски), за свободно движение на манастирските таксидиоти в техните епархии;[1] годишна вноска по 50 гр. в кутията на «Великата църква» (Цариградската патриаршия[2]), такса за охридския каймакамин, възнаграждение за булюкбашията[3] за пазене на обществения ред в манастирския панаир, също и на сеймените от Поградец за същата служба. На Халил бей и неговите «паликари» игуменът платил 100 гр., загдето на 20 юни 1851 г. пазели пътя за манастира. За да осигури събирането на помощи от народа, той изпращал подаръци (обикновено риба) на бейовете в Корча, Пояни, Елбасан, на първенци в Прилеп; плащал пътни разноски на таксидиотите, «паспорта» на кехаята и други служители, харача на дякон Калиник и на «гесата» (куриер) по 30 гр. в 1851 г.; купувал обувки на манастирските служители, цървули за овчарите в чифлика Пояни (в 1852 г.), давал «бакшиши» на слугите и децата според обичая на празника «Св. Василий» (Нова година) и пр.

За да не губи манастирът своя благотворителен характер, пресметливият игумен понякога давал милостиня на бедни семейства, дори на бедни дервиши, които отивали в манастира за просия; в 1852 г. дал помощ на човека, който събирал пари за затворниците в Охрид, грижел се за деца-сираци.[4]

Игуменът ще да е давал годишен паричен дар и на охридския митрополит, но в кодекса няма указание за това. Означени са само разходите за ежегодна доставка на пет «каици»[5] дърва за владиката (в сметката за 1862 г.), за превоза му заедно с ефорите с местен кораб от манастира в Охрид, изпращал му риба и други подаръци,[6] давал

на Аптаран (Абдураман) ага 20 000 гр. по 10% със срок 20 юли с. г., на Йосиф 5000 гр. по 10% със срок 20 юли и други по-малки заеми — всичко 65 000 гр.; в 1856 г. лихва 14257.20 гр., в 1860 г. на Хусеин бей годишна лихва 15% за 30 000 гр. дълг, в 1871—1872г. — 20301 гр. и 20 п. за заеми 86687 гр. (Код., стр. 13, 109, 133, 215, 240, 356, 616); Игуменът се грижел и да погасява заемите (вж. тук, по-горе за чифлика в с. Пояни).

[1] В 1849 г. той платил на дирахийския митрополит 52 гр., в 1850 г. на корчанския митрополит — 200 гр. годишна вноска, в 1853 г. на новия пелагонийски митрополит *Филдтимон* 300 гр., в 1862 г. на същия 200 гр. «филотимон», както всяка година за пантахуса»; в 1851 г. на пелагонийския митрополит 372 гр годишна вноска (*тѝ хроникѝн етѝсион*) (Код., стр. 19, 6 , 63, 147, 410)

[2] *Ис тѝ кутѝон ту Кину тѝну тѝс М. Екклисѝас.* В 1860 г. игуменът внесъл 100 гр. за две години чрез «преспанския» митрополит (Код., стр. 356).

[3] В 1849 г. същият внесъл чрез владиката 500 гр. за «сарая», в 1852 на охридския каймакамин — 500 гр., в 1853 г. му изпратил подарък кафе и захар. В сметката за м. октомври 1849 г. е записано, че игуменът е платил на булюкбашията заплатите му 1000 гр.

[4] В 1850 г. платил за шиене ризи и в 1852 г. за четири къси антерии за тия деца.

[5] Охридски чунове (плоскодънни гемии).

[6] Купил четири плата (*кумдсиѝ*) з а архиереите (вероятно охридския, пелагонийския и др.).

«бакшиши» на служители в митрополията.

Манастирът бил ощетяван от нестабилната стойност на турските монети (предимно жълтиците). В кодекса са посочени няколко случаи да се доплаща за дефектни монети (*ис зимѝан номизмàтон* или *езиклимен Флорѝон*). Вследствие на това съществувала практиката да се отчитат монети с понижена и повишена стойност.[1]

Игуменът Серафим се стараел да обзаведе прилично манастирските жилища, за да привлича повече посетители и с това да увеличава прихода от дарения: поправял прозорци, подове, тавани, покриви в стаите и чардаците, за което изразходвал манастирски пари за дъски, гвоздеи, стъкла, керемиди. Купувал и прибори. В кодекса е записано, че той купил шест з л а т н и ч а ш и, четири малки чаши за ракия, четири тапи (*тапѝа*) за чибуци, които изглежда, му били потребни, за да посреща с нужния комфорт високопоставени гости — чуждестранни консули, турски паши и бейове и други видни лица, които посещавали хубавия манастир.[2]

---

[1] В 1849 г. манастирът бил ощетен с 149 гр. и 30 п. от дефектните пари, които дякон Прокопи му донесъл от Битоля; в 1860 г. игуменът платил на Хусеин бей 100 гр. свръх годишната лихва, която му внесъл за манастирския дълг (вж. тук, по-горе, стр. 29). В с. г. той платил 120 гр. поради повреда на монетите и имал загуби 65 гр. от парите, пратени от Крушово. В 1852 г. таксидиотът Гроздан му връчил събраните суми в Битоля, от които 1820 гр. в понижена стойност, а останалата част в повишена.

[2] В кодекса са записани посещения на такива лица. Повечето от чуждестранните гости се разписвали в книгата на своя роден език (френски, немски, английски, руски), изразявайки благодарност към игумена за оказаното им гостоприемство. Техните записки били преведени на гръцки от игумена или неговия секретар. За посещенията на някои от тях и на турски големци се съобщава в кодекса само на гръцки.

В 1855 г. манастира посетил Toma Scoth Hughes, аташе в Британското посолство в Цариград (в гръцката бележка той е наречен секретар, Код., стр. 359); на 13 авг. 1861 г. — австрийският генерален консул в Солун барон Паон и австрийският консул в Битоля *Журетиз* (Журетич?) (Код., стр. 343); на 9 и 10 юни 1861 г. — английският консул в Битоля Charles John Calvert със съпругата си Марта, родена в Ирландия и дъщеря на Карол Георги Кюртиш, англикански свещеник в Цариград, сестрата на същия Мария Аделаида Кюртиш, родена в Арма, Ирландия; на 13 авг. с. г. — руският консул в Янина Александър Семьонович Йонин (Код., стр. 359); през септември с. г. Car. V. Hoffman Bay, който изказва съжаление, че не може да прекара повече време в манастира; на 16 септември 1863 г. — J. G. Hahn, австрийски консул за Източна Гърция в Сира, и Hermann Freiher von Spaun (в гръцкия превод на бележката той е наречен капитан от австрийската флота) ? *талассику*) във Виена, придружени от виенския фотограф Josef Szekely, който изказва «най-гореща благодарност на тримата гости на игумена Серафим от Крит», и от ефора на манастира Андроник папа Наум (Код., стр. 360); от 15—17 октомври 1865 г. — французкият консул в Янина Ernst Crampon, който придружен от седем души, пише, че любезното гостоприемство на игумена Серафим ще им остави неизлечими спомени. Придружителите се подписали на гръцки, първият от тях бил член на търговския съд в Янина. Последните четирима били слабо грамотни (в подписите им има правописни грешки, без ударения) (Код., стр. 1282).

Игуменът бил подпомаган в канцеларската си работа от един секретар — поп Димитри, който получавал определена заплата (от 1852 г. 2000 гр. годишно и продукти) (вж. тук, по-доле). В равносметките не е посочено, какво възнаграждение получавал игуменът. Понеже в тези документи не се отчита отделно и заплатата на поп Димитри, може да се допусне, че ревизионната комисия (ефорите и охридските първенци) е смятала тези разходи за необходими и п о с т о я н н и, и не е намирала за нужно да се отчитат в общите сметки на манастира, в които се представяли, така да се каже, случайните или непредвидените приходи и разходи през дадена година.

* * *

Големите разходи на манастира «Св. Наум» показват, че неговото материално положение се подобрявало, приходите му се увеличавали. През някои години той приключвал стопанската си дейност с чист доход. Още през 1849 г. игуменът Серафим можал да изплати дълговете на манастира — 12058.10 гр. благодарение на прихода 12425.30 гр., получен на празника 20 юни с. г. Както по-горе изтъкнах, той и после успявал да изплаща навреме лихви за манастирски дългове и заеми (напр. в 1860 г. — 11349 1/4 гр., в 1871 г. — 120,301.10 гр.). От 26 юли 1849 г. той почнал да води точно сметките за всяка година и се отчитал правилно пред владиката и охридската контролна комисия. Митрополит Дионисий, може да се каже, зорко е следял неговото управление. Дали защото нямал пълно доверие в проверката на ефорите и чорбаджиите от 20 юни 1849 г., или пък защото искал да подчертае, че той има висша власт над манастира, без да чака края на финансовата година (20 юни 1850 г.), той побързал сам да прегледа приходите и разходите през изминалите четири месеци и пет дни (от 26 юни до 31 октомври 1849 г.). Намерил равносметката на игумена за вярна и я потвърдил със своя печат (с надпис *о Преспѝн Дионѝсиос*) и със следната резолюция на гръцки, която предавам в български превод: «На 1 ноември 1849 г. се прегледаха сметките на игумена (на манастира) «Преподобни Наум» кир Серафим и на твърде честните ефори и епитропи на тоя манастир и се внесоха в катастиха на манастира, в кодекса за изравнение. Молитствувахме от сърце заради тяхната вярна и християнска служба земно благо и душевно спасение и подпечатахме настоящето за уверение на 5 ноември 1849 г. (Манастир) «Преподобни Наум» (Код., стр. 18—19).

През август 1863 г. край манастира минал Суфби бей, султански ревизор, посрещнат в с. Любанища от «лихнидския и преспански» митрополит Мелети, игумена Серафим и първенци (от Охрид). В манастира му бил приготвен почетен прием, но той престоял малко в селото и заминал за Корча (Код., стр. 413).

Някои от тези записки е обнародвал прот. Гошев (пос. съч., стр. 345). Не е точно, че руският консул Йонин е записал на гръцки своето посещение. Гръцката бележка била написана от игумена или неговия секретар.

В тая заверка митрополит Дионисий с тенденция на самовластие представя прегледаната от него приходо-разходна сметка не само като сметка на игумена, а и на ефорите и епитропите, т. е. на членовете на ревизионната комисия, които също трябвало да отговарят за правилното водене на манастирското стопанство. Изглежда, че се водела негласна борба между Охридската община и митрополит Дионисий, кой да има върховен надзор върху приходите и разходите на манастира «Св. Наум». Митрополит Дионисий като че ли се предпазвал да влезе в открит конфликт с охридските първенци. Той не им попречил и те да проверяват сметките на игумена Серафим. На 1 ноември 1850 г. комисия от шест души, без участието на владиката, е прегледала сметката от 26 юни 1849 г. до 31 октомври 1850 г. и я потвърдила с подписите (всички гръцки) на членовете си. Заверката им гласи в български превод: 1849 до 1850 г. 1 ноември се прегледаха всички сметки на манастира от вземане и даване (*лифеὸс кὲ дὸсеос*). Те се потвърждават от нас и сме благодарни от управляващия свети игумен К. (ир) Серафим, комуто пожелаваме да увеличава ревността си и старанието, което е положил досега за напредъка на това свещено учреждение.

Анастаси Робе
С. (не се чете)
Йоан Сапунас
Андроник папа Наум
Евстати предстоятел (*проестὸс*)

(той сложил и своя печат с гръцка монограма: *Е. Ет, Н. К 1850*[1].

Но митрополит Дионисий пак успявал да се наложи на охридските първенци: отстранил предишните членове на контролната комисия и заедно с други двама първенци Анастаси Зару и Лази Коту прегледал и потвърдил сметките за приходите на манастира през 1851 и 1852 г., като се подписал, за да угоди на охридчани, *о Ахрὶдон Дионὶсиос* и потвърдил заверката (с манастирския печат).[2] Неговата заверка приподписали игуменът Серафим и двамата охридски първенци. На 1 януари 1853 г. митр. Дионисий е заверил сметката за разходите на манастира заедно с двама членове от бившата контролна комисия Христо Д. Манче и С. Скопакос (?), които вероятно са спечелили неговото доверие. Така е действувал той и през следващите години: преглеждал равносметките на манастира заедно с трима-четирима охридски първенци, сигурно угодни нему.[3]

---

[1] Код., стр. 56) Евстати Н. К. (Николау) ще да е бил председател на Охридската църковна община, та се нарича предстоятел.

[2] Голям кръгъл печат с гръцки надпис: *Монастὶрион*.

[3] На 1 януари 1854 г. Христо Д. Манче, С. Скопакос (?) и Андроник папа Наум. Тук митр. Дионисий се подписал пак *о преспὸн*, също и на 1 януари 1855 г. на 31 декември 1855 г., 1 януари 1857 г. (Код., стр. 160, 186—187, 213—214, 242).

При ревизията си на сметката за 1857 г., извършена на 28 януари 1858 г., митр. Дионисий приел още един член в контролната комисия — Георги хаджи Мишо (*Мису*). В тази заверка той заявява, че всички сметки за приходите и разходите на манастира «Преподобни Наум» били «добре водени» и ги потвърждава със своя подпис в кодекса «със съгласието на почтените ефори и първенци» (*проестѡтон*). И в тоя документ той се подписал *о Преспѡн*. Заверката му потвърдили с подписите си игуменът Серафим и четиримата охридски първенци, трима от които участвували и в предишните ревизии на митр. Дионисий (Код., стр. 275—276).

III

БОРБА НА ОХРИДСКАТА ОБЩИНА ЗА НАДМОЩИЕ В УПРАВЛЕНИЕТО НА МАНАСТИРА. НАРАСТВАНЕ НА ПРИХОДИТЕ

В 1858 г. митрополит Дионисий бил преместен в Кюстендил. Неговият приемник Йоаники, дотогава елбасански митрополит, умрял скоро, на 25 декември 1858 г. В кодекса на манастира «Св. Наум» няма негова заверка на сметката за 1858 г. Вероятно той бил немощен и охридските първенци, чакайки неговата смърт, се въздържали да действуват без негово участие за проверка на приходо-разходната сметка на игумена Серафим, но при неговия приемник Мелети, бивш викарий на митрополит Дионисий с титла велички епископ,[1] назначен от Фенер против волята на народа, те се активизирали. Мелети отначало не е можел да упражни правото, което му давал неговия пост, да бъде главен надзорник на манастирите в Охридско-Преспанската епархия. На 22 юни 1860 г. контролна комисия от седем охридски първенци, проверила равносметките на манастира «Св. Наум» за 1858 и 1859 г. без участието на митр. Мелети и ги заверила с подписи на членовете и на гръцки (след подписа на игумена Серафим); Анастаси Робе, Анастаси Зару, Коста Д. Манче, *Σκοπακὸς* (?), Андроник папа Наум, Анастаси Сава и Ангели Группи (Групчев);[2] няма подпис на митрополит Мелети.[3]

---

[1] В кодекса, стр. 328 има две летописни бележки. В едната се съобщава за смъртта на митр. Йоаники, който дошъл от Елбасан и управлявал Охридско-Преспанската епархия една година и девет дни (? не е ясно). В другата бележка се дават сведения за Мелети и прикрито се изказва недоволство от неговото идване в Охрид. «Неговите стъпки — казва авторът (вероятно манастирският секретар поп Димитри) — стъпчиха (*επάτισαν*) територията на тази епархия на 6 април 1860 г., идвайки от Константинопол в свещената митрополия на Първа Юстинияна» (Код., стр. 327—328).

[2] «На 22 юни 1860 г. — пишат те — , като се събрахме и прегледахме всички сметки за приходите и разходите на манастира «Преподобни Наум» и като ги намерихме добре устроени в тоя кодекс и в големия кодекс, се подписахме и ги) потвърдихме». (Код., стр. 304 и 329—330).

[3] За Охридските митрополити Дионисий и Мелети са дадени сведения и в дописка от Охрид във в. «Дунавски лебед» бр. 5, октомври 12 1860 г. В две до-

Комисия от седем члена (3 предишни и 4 нови) е прегледала и потвърдила също и равносметката, приключена на 31 декември 1860 г. със своите подписи: Анастаси Робе, Анастаси Зару, Анастаси *Сапунàс*, Насто Атанасиу, Никола Беле, С. (не се чете), Андроник папа Наум, ефор на манастира «Преподобни Наум». Под тая сметка е написано *вевей* (потвърждава), но без подпис на митрополит Мелети.

Изглежда, че митрополит Мелети е подобрил отношенията си с охридските първенци и заедно със същите попечители на манастира «Св. Наум» проверил и одобрил равносметката за 1861 г., като за да угоди на охридчани, се е подписал «охридски митрополит» (*О Ахридòн Мелѐтиос алофенòменос*). Наред с него заверката подписали игуменът Серафим и седемте охридски първенци — членове на контролната комисия (Код., стр. 384—385). Също и равносметката за 1862 г. той прегледал и потвърдил заедно със споменатите седем охридски първенци, като тук се подписал «преспански и охридски (*о Преспòн ке Ахридòн Мелѐос апофенòменос*). Заверката потвърдили с подписите си игуменът Серафим и участвувалите в ревизията седем охридски първенци (Андроник папа Наум и тук се нарича ефор на манастира «Преподобни Наум») (Код., стр. 411).

Обаче с усилването на църковно-националната борба, особено след мъченическата смърт на братя Миладинови (януари 1862 г.), отношенията на охридчани към митрополит Мелети се влошили. Острата борба се отразила и върху положението на манастира «Св. Наум». Какво поведение е държал игуменът Серафим няма сведения, но изглежда, той не се противопоставял явно срещу народното движение,[1] та останал игумен на древната българска обител и през годините, когато тя била управлявана от Охридската българска църковна община (1869—1873).[2] С влошените отношения между охридското българско население и митрополит Мелети може да се обясни, че равносметките на манастира «Св. Наум» за 1863, 1864, 1865, 1866 и 1867 г. не са били прегледани и заверени в кодекса нито от митрополит Мелети, нито от ревизионната комисия. Може да се допусне, че владиката със съдействието на местната турска власт е отстранил

писки от Кюстендил се опровергават сведенията в «Цариградски вестник» (редактор Ал. Екзарх) в защита на новия фанариотски митрополит (бивш охридски) Дионисий (в. «Дунавски лебед бр. 31).

[1] Движейки се сред българско население, игуменът Серафим навярно разбирал охридския български говор, който оставял следи в неговите равносметки. Напр. той е записал разход *ис мйан мрезан дид гкрунтцес* (за една мрежа за грунци) (Код., стр. 63). В Охрид грунци се нарича една малка риба, вкусна, но с костички в месото. Купувал *Велвитзàс* (риба белвица), *крàпес* (крап). В описите на нивите в с. Пояни е употребен български земеделски термин *слòги*, състоящ се от 1 или няколко ниви, също и местните названия за мерки на зърнени храни: кило, осмак, шиник.

[2] Срв. п. м. тр., стр. 430.

охридските първенци от надзора на манастира. Но Охридската църковна община успяла да възстанови своето право. Назначен бил надзорник, настоятел (*епистàтис*) на манастира «Св. Наум» измежду охридските обществени дейци. Освен това комисия от седем представители на Охридската община извършили проверка на равносметката за приходите и разходите от юли 1868 до юли 1869 г. без участието на митрополит Мелети. Игуменът Серафим се представя в заверителния си подпис като негов заместник: прибавил е към своя подпис формулата на заверител *Вевѐй* (уверява), също и в заверката на общата равносметка за 1971—1872 г. *Епивѐвей*. Това било право на епархийския архиерей, а не на отговорно и отчетно лице, какъвто бил в случая игуменът. Не е ясно, как е разбрала ревизионната комисия тоя израз, но всички нейни членове са потвърдили тия сметки с подписите си на гръцки в кодекса: *о епистàтис* Андроник Зару,[1] Глигори *Пагуновик*,[2] Петър Огнен,[3] Коста Карадимчу, Ставре Н. Филипу,[4] Георги К. *Путли*,[5] Глигори М. *Сапунàс* [6] (Код., стр. 547, 602).

Пак без участието на митрополит Мелети ревизионна комисия от пет души (четирима предишни и един нов) е заверила равносметката на манастира за финансовата година от юли 1870 до юли 1871 г. Заверката са подписали игуменът Серафим, *о епистàтис* Андроник Зару, епитроп Глигор *Пагунтзѐ*, епитроп Петър Огнен, Насто Анастасиу, Йоаким К. *Сапунтзѝеф*[6] (sic) (Код., стр. 601—602). Ревизионната комисия е установила, че игуменът Серафим и Андроник Зару оставали да дължат на манастира суми, с които приходът надхвърлял разхода (1366 гр. по сметката за 1868—1869 г., 10 165 гр. и 5 п. по сметката за 1869—1870 г.). Рекапитулацията на общата сметка от юли 1871 г. до юли 1872 г. била прегледана и потвърдена пак без участието на митрополит Мелети от осемчленна комисия в състав: надзирателят Андроник Зару, ефорът Глигори *Пагунтзѐ*, ефорът Петър Огнен, Ангел Групчи, Илия К. Чобанов (sic), Анастаси Дафина, Гавриил *Сапунàс* и Глигори С. Пърличев. Илия Чобанов и Глигори Пърличев се подписали на български, а другите членове на тази ревизионна комисия на гръцки, но и те действували като представители на Охридската българска община. Това съзнание те изявили, като потвърдили своята заверка с голям печат, на който в средата е образът на Наум Охридски и около-

---

[1] Андроник Зарче, който после беше упорит гъркоман.

[2] Григор Паунчев

[3] В 1870 г. той бил епитроп на същия манастир.

[4] Ставре Филипчев, търговец в Охрид

[5] Георги Бодлев, добър елинист, който оставил препис от кодекса на Охридската архиепископия. Той е запознал руския славист В. Григорович в 1845 г. с охридските стари паметници.

[6] Може би от видното охридско семейство Сапунджиеви.

връст има български надпис: Монастиръ прѣп. св. Наумъ Охридскiи. Наум е изобразен с ореол, в полуръст, с фелон,[1] с дясната си ръка благославя, а в лявата ръка държи книга, украсена с кръст (евангелие). В дясно от тоя печат е сложен в документа малък печат с образ на млад човек без ореол,[2] с бяла шапка на главата му като корона с надпис твърде повреден (Код., стр. 615).

Охридската българска община вече е взела в свои ръце манастира «Св. Наум» и подготвяла цялата Охридска епархия за истиляма (плебисцита), който щял да се произведе в т. н. смесени епархии съгласно с чл. 10 на султанския ферман за учредяване на Българската екзархия от 28 февруари 1870 г. С голяма радост тя е приела първия български митрополит Натанаил в 1874 г., но по горепосочената причина манастирът «Св. Наум» бил оставен под ведомството на гръцкия митрополит (вж. тук, стр. 17)[3]. С тази промяна се прекратило отчитането на приходите и разходите на тоя манастир. След 1871—1872 г. не са вписвани равносметки в неговия сметководен кодекс. Неизвестно кога и как бившият му епитроп Петър Огненов успял да вземе тая сметководна книга и после да я предаде в Българската екзархия за съхранение. Несъмнено му помогнало обстоятелството, че българското население в Охрид и съседните селища е запазило своята традиционна почит към манастира «Св. Наум» и не прекъсвало предишните си връзки с това народно светилище. Манастирът продължавал да се слави като психиатрическа лечебница и поддържал в народа вярата, че близкият другар на Климент Охридски е жив и чудодеен, както старите легенди разгласявали за двамата български първоучители. Панаирът на 20 юни привличал много посетители, които давали на манастира материална помощ. При такава обстановка родолюбивият Петър Огненов могъл да се сближи с игумена и да прибере манастирския кодекс, който, както се вижда от настоящия очерк, е твърде ценен извор за историята на тази народна светиня.

Изобщо благодарение на все по-усилвана обществена бдителност върху приходите и разходите на манастира «Св. Наум», в съставения в 1849 г. кодекс ние можем да видим твърде ясно материалното положение на тая древнобългарска обител през време на църковно-националната борба. Наистина главната икономическа база на манастира били неговите владения (чифлици и отделни ниви, лозя, пасища), но той не би могъл да се сдобива с толкова голямо имущество, ако не бил подкрепян от народа. По-горе посочих колко ниви били купени от игумените х. Дионисий, Серафим I и Серафим II. Използувани били заеми за тая цел, но основната финансова сила съставяли паричните дарения на християните и най-вече в деня

[1] Богослужебна одежда на свещеник. В такъв йерархийски чин Наум Охридски бил до края на живота си.

[2] Не е ли прикрита представа за кн. Борис, ктитор на м-ра «Св. Наум»?

[3] Още през време на моето юношество в Охрид по-стари обществени

на панаира, който не бил стоково тържище, а с ъ б о р, на който се стичали много поклонници и други посетители. В кодекса се отчита ясно, че най-голям приход имал манастирът през м. юни, а от другите месеци по-доходни били ноември, декември, януари, когато трудовият народ (граждани и селяни) бил свободен от земеделска работа (жетва, гроздобер, сеитба, обработка на лозята). Забелязва се тенденция да се увеличава годишният приход особено от 1856 г. нататък. Най-голям приход имал манастирът през 1868—1869, 1869—1870, 1870—1871 и 1871—1872 г., когато Охридската българска община е полагала сериозни грижи за неговото укрепване с надежда да стане той и средище на народната просвета. Така манастирът «Св. Наум» имал приход през

1853 г.	около	51975 гр.
1855 г.	до	65383 гр.
1856 г.		113044 гр. и 30 п.
1857 г.		104986 гр. и 35 п.
(в общата равносметка		107338 гр. и 30 п.
1858 г.		166825 1/4 гр.
1859 г.		91719
1860 г.		76354 гр.
1861 г.		65728 го.
1862 г.		79257 гр.
1863 г.		97697 гр.
1864 г.		88956 гр.
1865 г.		74472 гр.
1866 г.		79748 1/2 гр.
1867 г.		61460 гр.
1868/69 г.		93211.10 гр.
1869/1870 г.		116959.10 гр.
1870/1871 г.		121366.10 гр.
1871/1872 г.		188478.5 гр.[1]

От тази таблица може да се направи извод, че при охридския митрополит Дионисий приходите на манастира се увеличавали п р о г р е с и в н о, но при митрополит Мелети почнали чувствително да спадат, докато в 1862 и 1863 г. постепенно се покачвали (с някои малки отклонения), като в 1869—1870 г. достигнали над 116 000 гр.,

---

обвиняваха манастирския настоятел Андроник Зарчев за тая народна загуба. Той злоупотребил с манастирските приходи. За да избегне материалната отговорност, той се присъединил към гъркоманите и предал манастира «Св. Наум» на гръцкия митрополит (това съобщава и Г. Трайчев, Манастирите в Македония, София, 1933, стр. 17).

[1] Срв. такава таблица на приходите и разходите у прот. Гошев, пос. тр., стр. 343—344. За някои години сборът е изчислен от автора. Вж. аналитичен преглед на сметките тук, притурка IX и X.

а в 1870—1871 г. — над 121 000 гр. и в 1871—1872 г. над 188 000 гр. Явно е, че това явление било в закономерна връзка с църковно-националната борба, нейно естествено отражение. Народът почнал да се въздържа в материалното подпомагане на манастира, за да не дава средства на гъркоманската партия начело с митрополит Мелети да противодействува на църковно-националното движение, докато Охридската българска община е успяла да затвърди нов строг контрол върху стопанската дейност на манастирското ръководство. Верен показател на това общественo настроение е приходът от панаира, който, както се каза, бил един от големите източници на манастирските доходи: в 1850 г. били събрани 9061 гр. (от дискоса, от свещи, от кутията на гроба на св. Наум Охридски, от чардаците), в 1851 г. — 8601 гр. и 10 п.,[1] в 1852 г. — 3450 гр., в 1853 г. — 4247 гр. и т. н.

---

[1] Отделно от парите, които трима свещеници получили от треби в манастирската църква и ги внесли на игумена.

IV

БОРБАТА НА ОХРИДЧАНИ ЗА МАНАСТИРА «СВ. НАУМ» — ФАКТОР ЗА ПОВДИГАНЕ НА НАЦИОНАЛНОТО ИМ СЪЗНАНИЕ

В тази сметководна книга силно е отразено г р ъ ц к о т о к у л т у р н о в л и я н и е върху охридските първенци, но също така и п р о б у д е н о т о н а ц и о н а л н о с ъ з н а н и е (българско) на охридските обществени дейци. След унищожението на Охридската архиепископия гръцкото образование все повече се разширявало в бившия ѝ диоцез. В Охрид съществувало централно гръцко училище в двора на катедралата «Св. Климент». То било поддържано от църковната община в този град и от манастира «Св. Наум». В кодекса е отбелязано, че игуменът е дал за това училище 1250 гр. в 1849 г.,[1] 1000 гр. в 1850 г., 3125 гр. в 1852 г., 1300 гр. в 1853 г., 1050 гр. в 1857 г. (като вноска за 1856 г.). Той купил пет *алфавитάриа* (буквари) за 5 гр., вероятно за да ги подари на бедни ученици. Гръцко първоначално училище имало и в манастира «Св. Наум», навярно за деца от близките села (български и албански). Учител бил поп Димитър, секретар (*грамат*ѐ*вс*) на манастира и ефимери (свещенослужител) в манастирската църква. При ревизията на манастирската сметка за 1857 г. той заявил на митрополит Дионисий, че с получаваната от манастира заплата не може да издържа семейството си. Владиката определил п. Димитри да получава от манастира 2000 гр. годишна заплата, 10 оки масло (вероятно овче), 10 оки вълна и 20 оки сирене, за да изпълнява двете длъжности — учител и секретар, с пожелание да пази интересите на манастира «с чиста съвест като родолюбец и добролюбец» заедно с игумена Серафим. «За пълно доказателство за това — заключава митрополит Дионисий, — като пишем собственоръчно, потвърждаваме с нашия подпис в тоя кодекс със съгласието на почтените ефори и първенци» (*проест*ὸ*тон*). Датата е означена с думи 1858 28 януари. Подписали това решение: *О Преспὸн Дионѝсиос апофѐнете* (Преспански Дионисий се произнася), игуменът Серафим, Коста Д. Манче, С. (не се чете), Андроник папа Наум, Георги Мишо (Код., стр. 275—276). В кодекса се споменава и поп Евтим «дидаскал».

[1] Ис τὸ σχολιον τῆς Αχρὶδος (Код. с. 7).

Не всички охридски ученици, синове на заможни семейства са усвоявали добре гръцката грамотност. Това личи от гръцките подписи на членовете на контролната комисия в кодекса на манастира «Св. Наум». Мнозина допускали правописни грешки, не употребявали правилно ударенията, някои съвсем ги изпускали. Но между тях имало първенци, които пишели добре на гръцки. Някои от тях, ако и да си служели с гръцко писмо, съзнавали, че са българи, и предавали фамилното си име с окончание -еф (ев): Яким Сапунджиев, Коста Карадимчев. Постепенно проникнала българската грамотност сред по-будните граждани и вече виждаме, че двама от членовете на ревизионната комисия се подписали на български в заверката на сметката за 1871—1872 г.: Илия К. Чобанов и Григори С. Пърличев, наред с другите членове, които се подписали на гръцки заедно с игумена Серафим. Сложеният в тоя протокол печат на манастира с български надпис (вж. по-горе) е изразявал надеждите им, че манастирът «Св. Наум» скоро ще се превърне в средище на българска просвета, съгласно със свещения завет на неговия основател. Това не се сбъднало, но охридчани с енергичната си борба против гръцкия митрополит Мелети добили една важна победа: успели да си върнат друга народна светиня — китната катедрала «Св. Климент» (паметник от края на XIII в.) в Охрид и да устроят в нейния двор централно българско училище (първоначално и класно) и забавачница. Тази придобивка много спомогнала да се освободи градът от предишното просветно гръцко влияние и да се развият други първоначални български училища в някои квартали на Охрид (Варош, Месокастро, Кошица), също и в по-големите села. И след Берлинския конгрес (1878 г.) гръцката пропаганда поддържаше основно гръцко училище в Охрид,[1] но малко ученици го посещаваха. Българската митрополия отстъпи на патриаршистите (=гъркоманите) църквата «Св. Врачи» в Охрид и с това се тури край на разпрата в тоя град. Гръцкият митрополит, титулувайки се «преспански», имаше седалище в гр. Крушово сред патриаршистите куцовласи, голяма част от които бяха потомци на бежанци от Мосхопол и други селища в Южна Албания и Югозападна Македония през време на опустошенията на янинския феодал Али паша. Той намирал опора и във властите-гъркомани в Ресен, главен град на Преспа.[2]

И сега, след повече от 1070 години от основаването му, след като е преодолял натиска на византийското, турското и фанариотското

---

[1] В това училище следвах и аз по искане на майка ми — вдовица, понеже там ни даваха учебници безплатно, но през пролетта на 1893 г. когато бях в пети клас (I клас в българското училище) напуснах гръцкото училище и постъпих в българското централно училище «Св. Климент»

[2] Срв. В. Кънчев, Македония, София, стр. 102, 104.

владичество, манастирът «Св. Наум» е жив и все тъй величествен, като напомня на посетителя едно славно църковно-народно минало. Същевременно тая знаменита обител не е престанала да бъде глашатай на завета на своя основател. Въпреки политическите граници манастирът «Св. Наум» е и вековен символ на духовното единство на народа, просвещаван от двамата най-дейни Кирило-Методиеви ученици — св. Климент и св. Наум.

ПРИЛОЖЕНИЯ

Форми на счетоводството в манастира «Св. Наум». Сведения за пазарните цени на потребителни стоки, за заплати на слугите в манастира и за надници на работници.

1. ФОРМЕНА СМЕТКА за прихода през януари 1853 г. (Код., стр. 134)

	Продажба на продукти кила гр. п.	Продажба на животни гр. п.	От кутиите и свещи	Приношения	Продаждажба на вино и ракия
На 8 януари от кутията на гроба			40		
На 10 януари от Абдураман ага				130	
На 10 януари от същия за един овен			40		
На 11 януари от рибите продадени в Битоля чрез папа Христо				2900	
На 12 януари от кутията на гроба			60		
На 20 януари от царевица	1	23			
На 21 януари от двама християни от ръж		13		100	
На 27 януари от кутията на гроба			29		
На 28 януари от жито, събрано от папа Михаил,	2	55			
от ръж, събрана от същия	2	50			
	5	141	129	3130	

По същия образец е съставена и сметката за прихода през м. февруари 1853 г.:

Всичко от 38 кила жито, царевица, ръж	826.20
от овни	252
от кутиите	87
от приношения	8275

II. РЕКАПИТУЛАЦИЯ на приходите и разходите през 1857 г. по месеци.[1]

Страница на кодекса за приходите по дни на месеца	Приношения	От кутиите	Зърнени храни	Животни	Вино, Ракия	Сбор по месеци
Януари						983.20
Февруари						2922
Март						и пр. за
Април	Означени са сумите в грошове					всеки ме-
Май						сец.
Юни						
Юли						
Август						
	Сбор на сумите под всяка графа					Общ сбор за осемте месеци
Септември						
Октомври						
Ноември	Означени са сумите по грошове					
Декември						
	Сбор на сумите под всяка графа					Общ сбор на приходите през 1857 г.

[1] Заглавие в кодекса: 1858 Иан. а ту катекастон, ту парон̀тос кѝдикос липсодосѝас минос етѝсиѝс о генѝкас логариатмѝс ту осиу Наум.

РАЗХОД (*Синкефалѐосис етисѝон окслдон ту ѐту 1857*)

Страница на кодекса за разходите по дни на месеца	Разни покупки	Работни заплати	Заплати	Данъци	Лихви на заема	Сбор на сумите от всяка година всяка графа за всеки месец
Януари						
Февруари						
Март						
Април						
Май						
Юни						
	Сбор на сумите под всяка графа					Общ сбор на разходите през I полугодие
	Сбор на сумите под всяка графа					
Юли						
Август						
Септември						
Октомври						
Ноември						
Декември						
	Сбор на сумите под всяка графа					Общ сбор на разходите през 1857 г.

(Код., стр. 273—274)

След това е дадена обща р а в н о с м е т к а за 1857 г. по следната схема:

ПРИХОД

	Грошове
От дарения през време на панаира	47434.20
От кутиите на гроба и от свещите	3562.30
От продажба на зърнени храни	12785.20
	63782.30

От продажба на животни	4825.30	
От продажба на вино и ракия	1376.30	
От заема на владиката	28000	36552.20
От заема от сираческите пари	2350	
От заема на Касата в Охрид	5000	7000
От други заеми	2000	
		107334.10

РАЗХОД

Покупки и други дребни (*псилà*) разноски	34105	
Работнически надници	5496.10	
Заплати	15874	58856.30
Царски даждия	3381.20	
Лихви по записи за дългове	13010.20	
Плащане на заеми	25000.20	
Плащане на дълга на наследниците на Вангели (Раци)	8000	46011.10
За изплащане лихва на училището в Охрид чрез (Коста) Манче за 1856 г.	1000	
Други разноски	1000	2000
		106868
		466
Остава да дължи игуменът за изравнение (прихода)		107334

(Код., стр. 275—276)

III. По същата схема е съставена и равносметката по месеци за 1858 г. с номерация на графите с букви α β γ δ ε σ τ и със сбор за всеки месец. След нея е дадена рекапитулация на приходите и разходите по следните части:

(ПРИХОДИ)

мерѝс	а′	от приношения	50354 $^1/_2$ гр.	
	б′	от кутиите	4296 $^1/_4$	
	г′	от зърнени храни	43756 $^1/_2$	
	д′	от «животни»	4906 $^1/_2$	103313 $^1/_4$
	є′	от вино и ракия	578	
			62934 $^1/_2$	63512
		от разни заеми	166825 $^1/_4$	

(РАЗХОДИ)

мерѝс	а′	Разни покупки и др. разноски	52396 $^1/_4$	
	б′	Работнически (надници)	6100 $^3/_4$	
	г′	Заплати	19088	
	д′	Царски даждия	4245	81830 $^3/_4$
	є′	Лихви за дългове	11437 $^3/_4$	

Изплащане на заема	73165 $^{3}/_{4}$	84604
Всичко разходи	166434 $^{1}/_{4}$	
За изравнение с прихода	391	
	166825 $^{1}/_{4}$	

(Код., стр. 304—305)

Такава рекапитулация е направена и за общия годишен приход и разход през 1859 г., 1860, 1861, 1862, 1863, 1864, 1865, 1866, юли 1868—1869, 1869—1870, 1870—1871, 1871—1872.

Сметките за 1868 и следващите години се делят на три четиримесечия: юли—октомври, ноември—февруари, март—юни.

IV. ОБЩА СМЕТКА за приходите през 1862 г. по шестте източници. (Код., стр. 411)

а′	От приношения	45681 $^{1}/_{2}$ гр.	
б′	От вноски в кутиите	1837	
с′	От продажба на зърнени храни	20391	
д′	От продажба на добитък	5649	
		73558 $^{1}/_{2}$ гр.	
е′	От продажба на вино, ракия, грозде	3599	
з′	От заеми	2100	
		5699	
Всичко приход през тази година		гр. 79257	
Пренасят се насрещните[2] (разходи) и се дължат		78949	
За изравнение игуменът остава (да дължи)		гр. 00308	

О преспѝн ке Ахриддѝн Милѐтиос апфендѝменос
О игуменос ту осѝу Наум Серафим
О анастѝсиос Ромпе
О анастѝсиос Сапунѝс
О васто атанасиу
О Никола мпеле
О С. Скопакѝс
О Андрѝнилос па Насѝм ке ѐфорос ту осиу Наум[3]

V. СМЕТКА за разходите през м. май и юни 1872 г. (Код., стр. 614)

Да взема	Разни разноски	Работнически	Заплати	Плащане на данъци	Плащане на лихви	Плащане на заеми	Сбор месечен
М. юни	18988.20	1912	8105.10	1080	5899.20	21299	57284.10

[1] Сборът би трябвало да е 166434 $^{3}/_{4}$.
[2] Означените в следващата страница на кодекса.
[3] Андроник папа Наум, ако се съди по хубавия почерк на подписа му, имал добро гръцко образование.

VI. РЕКАПИТУЛАЦИЯ на общата годишна сметка по месеци
(Анакефалѐосис ту тенику етисѝу логариасму)
за приходите от юли 1871 до юли 1872 г.[1]

Година	Месец	Разни приношения	От кутията на гроба	Продажба на продукти	Продажба на добитък	Продажба на вино, ракия	Заеми	Сбор за всеки месец
1871	Юли							
	Август							
	Септември							
	Октомври							
		Сбор на сумите в тази графа	Също	Също	Също	Също	Също	Общ сбор за I четиримесечие
1871	Ноември							
	Декември							
1872	Януари							
	Февруари							
		Сбор както по-горе						Общ сбор за II четиримесечие
	Март							
	Април							
	Май							
	Юни							
		Сбор както по-горе						Общ сбор за III четиримесечие

[1] Страницата гдето сметката е вписана по дните на всеки месец.

VII. РЕКАПИТУЛАЦИЯ на приходите по източници през 1871—1872 г.

От разни приношения От кутията на гроба От продажба на продукти (земеделски) От продажба на добитък От продажба на грозде, вино, ракия От заеми	Означени са сумите в грошове, получени от всеки източник.
	188478.5

Излишък (*та перисѐванта*) от 1871—1872 г., който е означен на стр. 601 (в кодекса)	2794
	191 272.5
Дължат се насрещните (суми разход)	189020.25
Остават за следващата година две хиляди двеста петдесет и един (гр.)	2251.20

VIII. РЕКАПИТУЛАЦИЯ на разходите за 1871—1872 г.

Разни разноски Работнически надници Заплати Данъци Платени лихви Плащане на заеми	Сбор на сумите в грошове за всеки от шестте вида разход.
	189020.25

(Код., стр. 614—616)

IX. ПРИХОД И РАЗХОД по месеци в грошове

1849 г.	Приход	Разход
От 26 юни до 30 юли 127.20 за юни, 4056.10 за юли, 971 за юни 2864.10 за юли		
Август	1014.20	793
Септември	2519.20	1523
Октомври	3977	2410.30
Ноември	5029	3501
Декември	2055.30	1097

1850 г.		
Януари	4138.20	3403.20
Февруари	1732	511.10
Март	6500.10	7380.30
Април	2777	2945
Май	2153.10	1642
Юни	19068.30	21670.35[1]
Юли	1104	789.10
Август	2196.20	1582.10
Септември	1965.10	1209.30
Октомври	6923	3164.30
Ноември	5251.20	4066.20
Декември	2881.10	1050.30

1851 г.		
Януари	3981.10	4368.25
Февруари	3397.30	3411.10
Март	2564.20	3528.5
Април	1465	806.20
Май	4301.20	3573.20
Юни	11096	8613
Юли	3691.20	3243.10
Август	2668	626.10
Септември	2929.20	949.20
Октомври	4272.20	3938.30
Ноември	4416	3609.04
Декември	2839	1851.20

1852 г.		
Януари	4319.20	2817.34
Февруари	2772.20	4076.30
Март	3816	2087.10
Април	1875.20	1737
Май	1258.20	785.30
Юни	5250.30	4305.08
Юли	4116.10	3877
Август	2055.20	1622.10
Септември	2101.20	1445
Октомври	1175	1594.10
Ноември	1918.10	752
Декември	4482.10	3522.30

[1] Заедно със заплатите на служителите.

1853 г. (по общата равносметка, стр. 160—161)

Януари	3440	3803.20
Февруари	9440	8588.20
Март	1987	2519
Април	1406	2532.20
Май	1223	1233.10
Юни	8964	8606.30
Юли	9786	3957
Август	1674	1475.30
Септември	2726	2454
Октомври	2839	3090.30
Ноември	1152	1014.20
Декември	8327	12358.20
	46965	

Добавен приход от зърнени храни и вълна	5010	5312 (за изравнение от протосингела с лихвите им)
Заем за изплащане записа на протосингела	5000	
	56975	56975

1854 г.

Януари	5207.20	5362.20
Февруари	1599	1166.20
Март	1995	1654.10
Април	1321.20	3559.20
Май	1132.20	1239.20
Юни	7036.20	7486.10
Юли	1572	1098.10
Август	1925.30	1834
Септември	7977	8401.10
Октомври	4636	3830
Ноември	2494	3048
Декември	10096.10	8186
	46990	46866

1855 г.

Януари	3730.20	5121 ½
Февруари	1488 ½	4088
Март	1359 ½	1625
Април	1609 ½	2794 ½

Май	3423	2102 ½
Юни	11313	11939 ½
Юли	12438 ½	15009 ¾
Август	1321 ¾	1871
Септември	2117 ¼	1806
Октомври	5487	5395
Ноември	6009	6175 ¾
Декември	15086	5672
	65383 ¼	63599 ½
Игуменът оставал длъжен (от получения приход)		1783 ¾
		65383 ¼

1856 г.

Януари	9794	9169
Февруари	2415	2434
Март	1677	3105
Април	1428	1479
	14383 (сбор от I-то четиримесечие)	16187
Май	1100	1529
Юни	15029.20	9913
Юли	5366	6460
Август	1371	2189
	22866.20 (сбор за II-то четиримесечие)	20391.10
Септември	38321	4376.20
Октомври	1792	2912.20
Ноември	19728.20	54364
Декември	14478.20	14609.20
(Сбор за III-то четиримесечие)	73860	76262.20
Всичко	115044	112840.30
	За изравнение с прихода	204
		113044.30

1857 г.

Януари	983.20	1287.30
Февруари	2922.20	3996
Март	5023.20	4611.30
Април	3226.30	3768
Май	1757	2248
Юни	26049	20514
Юли	1652	6662
Август	2255	1373
Септември	4086.20	5254
Октомври	3287.20	3606
Ноември	6902.20	7168.30
Декември	16840.15	44788
	104986.5	104868.10[1]

1859 г.

Януари	1041	2230 ½
Февруари	3123	3141 ½
Март	4407	3356
Април	4401 ¾	4863 ¾
	12972	13594 ¾
Май	1874 ½	2810
Юни	38451	32594
Юли	2219	7748
	55516	56742
Август	8320	2299
Септември	6021	6676
Октомври	7321	6840
	72178 ½	72557
Ноември	3200	4571 ½
Декември	14440 ½	15961 ½
	90218	93080[2]

[1] В рекапитулацията на равносметката за 1857 г. е означен
приход 107334.10
разход 106868
466 за изравнение с прихода игумена оставал
107334 да дължи

[2] В рекапитулацията на равносметката за 1859 г. е означен
приход 91719
разход 94590
за изравнение игуменът да взема 2371

1867 г.		
	4668	6234
Януари	2054 ½	2737 ½
Февруари	1960	4016
Март	3076 ½	3369 ½
Април	11759	16357
	2702	2455
Май	16459	16565
Юни	1004	1924
Юли	2849 ½	2449
Август	34273 ½	40250
	4996 ½	5891 ½
Септември	4040 ½	4587 ½
Октомври	3881	4664 ½
Ноември	14276 ½	43563
Декември	61468	68956 ½
	(от игумена)	61468
	Дължат се срещу прихода	7488 ½

1868 г. (за I полугодие)		
	2075 ½	3770 ¼
Януари	2649 ½	4259 ¾
Февруари	7335 ¾	5885 ¼
Март	2544 ¾	3747 ¼
Април	2180 ½	2630.10
Май	19869 ½	20452 ½
Юни	36655 ½	40749 ¾

Юли 1868 — юни 1869 г.		
1868 г.		
	2277.30	2580.20
Юли	2678.35	2628.20
Август	317.10	4453
Септември	4996.25	5590.20
Октомври	15270.20	15252.20
	7478.20	8704.15
Ноември	10277.20	10472
Декември		

Юли 1869 — юни 1870 г.

1869 г.

Юли	1380.15	13 202
Август	1949.15	4091.20
Септември	8800.10	8925.10
Октомври	9862.20	9155.30
	34292.20	35374.20
Ноември	4270.10	4297.30
Декември	14210.10	13868

1870 г.

Януари	3397.30	3513.20
Февруари	8935.25	7933
	65106.25	64986.35
Март	2573.20	2821
Април	6761.25	5874.15
Май	4998	5447
Юни	37519.20	21664.35
	116959.10	106794.5

Юли 1870 — юни 1871 г.

1870 г.

Юли	3446.10	11463.25
Август	3922.10	2919.10
Септември	7359.20	6227.10
Октомври	7345 22073	6430.10 27040.15
	2689.30	5280.10
Ноември	14760.25	14758.5
Декември		

1871 г.

Януари	4432	5335
Февруари	2649.20 46604.35	3804.30 56218.20
	8993.10	3607.30
Март	2453	6923.30
Април	30441.25	27903.15
Май	32873.20	35450
Юни	121366.10	130103.15

Юли 1871 — юни 1872 г.

1871 г.				
Юли	27154		28327	
Август	5011.25		4147.20	
Септември	7744.10		4888.10	
Октомври	7083.30	46993.25	7584.15	44947.5
Ноември	3085.10		4510	
Декември	5893		6558.20	
1872 г.				
Януари	23296.20		6551.10	
Февруари	34360.20		21713.20	
	113628.35		84980.15	
Март	4920.10		38546.20	
Април	6615.5		3109	
Май	5210.10		5706.20	
Юни	58103.25		57284.10	
	188478.5		189020.25	

(Код., стр. 6, 9, 11, 14—17, 19, 22—25, 160—161; по общата сметка 185—187, 213—215, 273—274, 329—330, 543—544, 561—562, 581—582, 593—597, 603—616)

X. ПРИХОД и РАЗХОД по години.[1]

Приход		Разход
51975 (без заема 5000 гр. по записа на протосингела)[2]	1853 г.	56975 гр.
46990	1854 г.	46866 (добив 124 гр.)
65383 ¼	1855 г.	63599 ½ (добив 1783 ¾)[3]
113044.20	1856 г.	112840.30 (добив 204)
104986.35[4]	1857 г.	104868.10 (добив 118 гр.и 25 п.)

[1] Посоченият по-горе приход е извлечение от тая таблица
[2] Вероятно протосингелът на Охридската митрополия.
[3] В заверката е означено, че игуменът е задължен с тази сума.
[4] В общата равносметка: 107334.10 приход, 106868 разход, добив 466 гр.

	1858 г.
166825 ¼	166434 ¾ (добив 391 гр.)
	1859 г.
91719	94590 (дефицит 2871 гр.)
	1860 г.
76354	76339 (добив 15 гр.)
	1861 г.
65735	67475 (дефицит 1747 гр.)
	1862 г.
79257	78949 (добив 308 гр.)
	1863 г.
97697	97696
	1864 г.
88956	86288 (добив 2688 гр.)
	1865 (г.
74472	77279 (дефицит 2807 гр.)
	1866 г.
79748 ½	79434 (добив 314 ½ гр.)
	1867 г.
61468	68956 ½ (дефицит 7488 ½ гр. спада и заем 3780 гр. 3708 ½
Юли 1868 — юни 1869	91847.10 (добив 7366 гр.)[1]
93213.10	
Юли (1869 — юни 1870	106794.5 (добив 10165.5)[2]
116959.10	
Юли 1870 — юни 1871	
121366.10	130103.15 (дефицит 8737 гр.)
1366 (остатък от 1868—1869 г.)	
10165.5 (остатък от 1869—1870 г.)	
132897	
130103	
2794 гр. остават за следващата година	
Юли 1871 — юни 1872	
188478.5	189020.25 (дефицит 542.20)
Останали от миналата година	
2794 се прибавят към прихода	
191272.5	
189020.25	
2251.20 остават като добив за следващата година.	

(Код., стр. 186—187, 215, 242, 267 и сл., 304, 329—330, 357—358, 384—385, 411, 439, 465—466, 491—492, 517, 543—544, 597, 599—616)

[1] В равносметката е означено, че тая сума от прихода дължат игуменът и настоятелят (*о епистатис*) Андроник Зару.

[2] Същата бележка и за тая сума

XI. ГОДИШЕН ПРИХОД в грошове

От зърнени храни	От приношения
1855 г. — 20640 гр.	1857 г. — 47 434 гг. и 20 п. (с дарениятa през панаира)
1857 г. — 12785 гр. и 20 п.	1858 г. — 50354 ½ гр.
1858 г. — 43756 ½ гр.	1859 г. — 39511 гр.
1859 г. — 15763 гр.	1861 г. — 38563 ½ гр.
1860 г. — 18878 гр.	1862 г. — 45681 ½ гр.
1861 г. — 14773 ¾ гр.	1863 г. — 68525 гр.
1862 г. — 20391 гр.	1864 г. — 47680 гр.
1863 г. — 9053 гр.	1865 г. — 44627 ½ гр.
1864 г. — 23890 гр.	1866 г. — 48005 гр.
1865 г. — 15041 гр.	1868—1869 — 45003 гр. и 20 п.
1866 г. — 18463 ½ гр.	1869—1870 — 50142 гр. и 10 п.
1868—1869 — 19088 гр. и 20 п.	1870—1871 — 59516 гр. и 5 п.
1869—1870 — 26318 гр. и 10 п.	1871—1872 — 61354 гр. и 35 п.
1870—1871 — 18430 гр. и 30 п.	
1871—1872 — 32438	

Само през юни 1868 г. приход — 19869 ½ гр.[1]
Само през юни 1869 г. приход — 28319 гр. и 30 п.
Само през юни 1870 г. приход — 37519 гр. и 20 п.
Само през юни 1872 г. приход — 58103 гр. и 25 п. (от тях 41653 гр. дарения)

(Код., стр. 213, 273, 275, 303, 329, 385, 411, 439, 465, 491, 517, 559, 597, 599, 601, 615)

XII. СТОКОВИ ЦЕНИ

Благодарение на подробната сметководна отчетност на игумена Серафим (той означавал в Кодекса количеството и стойността на продадените и купените от манастира стоки) приходо-разходната книга (Кодекс) на манастира «Св. Наум» ни представя ясна картина на стопанския живот изобщо в Западна Македония от 1849—1872 г. В нея намираме интересни сведения за цените на зърнените храни (пшеница, ръж, царевица, ечемик), на добитък (овци, говеда, коне), грозде, вино, ракия и пр., за надниците на работници в манастира и в селското му стопанство. Тук ще дам описание на икономиката

[1] На панаира събрани 9956 гр. с дискос и от кутиите, 620 гр. от лотария, 2178 гр. от свещи 200 гр. наем от дюкяните.

на тоя манастир за някои години, през които цените на някои стоки малко варирали, главно в зависимост от тяхното качество. Забелязва се известна твърдост в цените на хляба, рибата и изобщо на необходимите хранителни продукти, но също и поскъпване на житото през 1855 г. (през Кримската война). Заслужава да се отбележи, че на пазара (в Битоля, а вероятно и в Охрид) се продавали и вносни стоки от други области на Турция и от чужбина (плат, макарони, фиде, ориз, октопод, лимони, портокали, анасон, венецианско стъкло). Търговски поддържала и Русия (споменава се московски плат, московски чай). Изглежда, че са били развити занаятите, обущарство, дърводелство, шивачество, градостроителство, риболовство, производство на вино и ракия. Така кодексът на манастира «Св. Наум» е и огледало, в което се отразява битът и културното развитие на охридското население през Възраждането.

Не влиза в моята тема и не съм специалист да правя анализ на ценовата система в Турция през това време. Може би някой икономист ще използува тези материали и ще направи съответните изводи. Единичните цени в скоби са изчислени от мене.

Цени на купени стоки[1]

1849 г. (от 20 юни нататък)

4500 гр. за 1500 оки риба, по 3 гр. оката
60 гр. за 20 оки риба,
88 гр. за 22 оки риба (по 4 гр. една ока)
200 гр. за 50 оки змиорки (ягуля) по 4 гр.
123 гр. за 29 оки зейтин по 4 гр. и 10 п.
10.20 гр. за 2 оки тютюн (по 5 гр. и 10 п.)
20 гр. за 4 оки тютюн (по 5 гр.)
6 гр. за 1 ока тютюн
169 гр. и 20 п. за 390 оки сол (около 18 п. оката)
163 гр. и 30 п. за 409 оки сол
59 гр. за 143 оки сол
10 гр. за 2 оки сапун (по 5 гр. 1 ока)
20 гр. за 16 оки маслини (по 1 гр. и 12 п.)
19.10 гр. за 11 оки червен пипер (по 2 гр. и 20 п.)
10.20 гр. за 6 оки ориз (по 1 гр. и 30 п.)
51.10 гр. за 20 ½ оки ракия (около 2 гр. и 18 п. оката)

[1] В кодекса няма отражение на настаналото в Цариград поскъпване на хляба (в. Дунавски лебед, бр. 62, 26. XII, 1861 г.). За повишената цена и на др. зърнени храни (вносна и местна) в Цариград вж. Дунавски лебед, бр. 40, дописка от Цариград: яко галацко 43—45 гр. килото, бесарабско 45—47, балчишко 30—40, меко браилско 25—26; галацки кукуруз 26—27, браилско 25—26, румелийски ечемик 16—17 ½ гр.

[2] Рибата ще да е била пъстърва, наричана в Охрид летница.

15 гр. за 5 оки вълна (по 3 гр.)
24 гр. за 4 оки анасон[1] (по 6 гр.)
100 гр. за 30 оки желязо (около 3 гр. и 13 п.)
45 гр. за 1000 керемиди
40 гр. за 20 аршина хасе
11 гр. за 1 чифт обувки за Сава (вероятно служащ в манастира)
10.20 гр. за папа Михаил (таксидиот на манастира)

1850 г.

100 гр. за 2600 керамиди за чифлика в с. Пояни
45 гр. за 900 керамиди (по 2 п.)
70 гр. за 1000 керамиди от Поградец
147 гр. за 147 чамови дъски
120 гр. за 30 оки гвоздеи (по 4 гр. оката)
40 гр. за 40 стъкла, купени в Охрид (по 1 гр.)
260 гр. за 1 кон (*àлагон*)
350 гр. за друг кон по-едър (*гкидòкикон*)
163 гр. и 30 п. за 34 оки зейтин (около по 4 гр. и 18 п.)
22 гр. за 2 оки кафе (по 11 гр.)
14.20 гр. за захар
88 гр. за 207 оки сол по 17 п.
25 гр. за 50 оки (по 20 п.)[1]
12.20 гр. за 30 оки сол по 16 п.
53 гр. и 30 п. за 25 оки ориз
1150 гр. за 400 оки риба за Битоля и Корча (около 2 ¾ гр.)
900 гр. за 300 оки риба от Пещани[2] и Охрид
42 гр. за 10 оки риба за Корча и манастира
5 гр. за 1 казан (за варене на ракия)
35 гр. за 10 оки желязо
10 гр. за 2 мисирки
8 гр. за 1 ока рахат локум
12 гр. за 1 чифт «кондури» за манастирския дякон
10 гр. за обувки за булюкбашията
28 гр. за 3 чифта обувки за кехаята, 1 слуга и 1 дете (по 9 $^1/_3$)
21 гр. за 1 фес за кехаята
12 гр. за 1 осмак ечемик, който игуменът купил от таксидиота папа Михаил

1851 г.

1335 гр. за 542 оки риба от Трапейца[3] за Битоля и Корча
166 гр. за 263 оки сол

[1] Тази билка била потребна за варене на ракия.
[2] Това село при Охридското езеро се слави с улова на пъстърва.
[3] Село Търпейца при Охридското езеро, близо до манастира «Св. Наум».

85 гр. за 150 оки сол
285 гр. за 4 нови рогозки за «одаите»
64 гр. за 11 аршина московско платно за възглавници
8.20 гр. за 4 аршина хасе

1852 г.

2250 гр. за 800 оки риба за Битоля, Корча и Биглища (Корчанско)
80 гр. за 40 оки риба за с. Дарда
70 гр. за 100 оки крап
287 гр. за 50 аршина «Московско» (плат), купен в Охрид у Капче, когато дошъл везирът.
74 гр. за 16 аршина за шилтета по 4 ½ гр.
52 гр. за 1 топ американ
24 гр. за 12 аршина хасе
96 гр. за 275 оки сол по 14 п.
59 гр. за 143 оки сол по 13 п.
20 гр. за 4 оки тютюн
22.20 гр. за 3 оки кафе по 7 ½ гр.
19.20 гр. за 3 оки захар по 6 ½ гр.
14 гр. за 2 оки раки-сапун
60 гр. за 10 оки зейтин
2.30 гр. за 2 тестета хартия
12 гр. за 1 чифт обувки за булюкбашията
37.20 гр. за 15 чифта цървули

1853 г.

2550 гр. за 1180 оки риба,[1] купена за панаира в манастира, за Битоля и Корча.
30 гр. за 20 оки риба за Костур
220 гр. за 500 оки сол
51 гр. за 106 оки сол
43 гр. за 100 оки сол
42 гр. за 80 оки сол
25 гр. за 55 оки сол
6 гр. за 12 оки сол за овците
225 гр. за 30 оки зейтин (по 7 ½ гр.)
20 гр. за 10 оки ориз (по 2 гр.)

1856 г.

4100 гр. за 820 оки риба по 5 гр. за Битоля и Корча
12 гр. за 1 ока тютюн

[1] Тя ще да е била т. н. «дива риба», дребна и с костички в месото (грунци, плашица).

7.20 гр. за 1 риба подарък
40 гр. за 1 ока барут за разбиване на камъни (в планината)
28 гр. за друга ока барут
7 ½ гр. за 5 оки дюли

1860 г.

3476 ½ гр. за 818 оки риба по 4 ¼ гр., изпратена по «обичай» в Битоля
63 гр. за 9 оки риба по 7 гр.
42 гр. за 560 керамиди
76 гр. за 1000 керамиди

1862 г.

28 гр. за 5 оки сапун (по 5 гр. и 24 п.)
110 гр. за 50 оки ориз (по 2 ¼ гр.)
(55) гр. за 10 оки пипер (червен) по 5½ гр.
15 гр. за 60 лимони (по 10 п.)
13 гр. за 2 оки фиде (по 6 гр. и 20 п.)
3240 гр. за 810 оки риба по 4 гр. за Битоля и Корча
67 гр. за 15 подкови
20 гр. за 1 дузина чаши
128 гр. за 7 чифта обувки (по около 18 гр. и 11 п.)
20 гр. за 1 чифт обуща за папа Георги, таксидиот

2) Цени на продадени зърнени храни и др. продукти на манастира

1849 г.

1500 гр. за 100 кила ечемик
9.20 гр. за 1 шиник ечемик
10 гр. за 1 осмак ечемик
22 гр. и 20 п. за 30 оки вино (по около 20 п. оката)
4 гр. за 18 оки вино
15 гр. за 28 оки вино (по 30 п. оката)
7.10 гр. за 14.20 оки вино (по около 20 п. оката)
3 гр. за 6 оки вино
90 гр. за 2 козлета (=ярета) (по 45 гр.)
360 гр. за 16 малки кози (по 22 гр. и 6 п.)
15 гр. за 1 овца
945 гр. за 70 овци по 13 ½ гр.
60 гр. за 1 биче
72 гр. за 1 крава
70 гр. за 1 крава
7 гр. за 1 агне

8 гр. за 1 агне
160 гр. за 2 крави
106 гр. за 2 малки крави
65 гр. за 2 телета
40 гр. за 1 теле
44 гр. за 412 оки хляб (от манастирската фурна)
30 гр. за 10 оки вълна
32 гр. и 20 п. за 10 оки вълна по 3 ¼ гр.
107 гр. за 1 крава
52.30 гр. за 140 оки ябълки
189 гр. за 303 оки фасул

1850 г.

157 гр. за 3 ½ товара ръж (7 ила) от Дебърца (*Дèпритза*) по около 22 гр. или около 52 гр. товара
759 гр. за 46 кила ечемик от Корча по 18 ½ п.
16 гр. за 1 кило царевица
697.25 гр. за 45 кила царевица от Пентавина и с. Пояни по 15 ½ гр.
73.20 гр. за 3 кила царевица от Корча
134 гр. за 7 кила царевица
25 гр. за 1 кило царевица
22 гр. за
3150 гр. за 90 кила «родитба» (пшеница) от чифлика Стипон
493 гр. за 17 кила «родитба» от с. Велгощи[1]
155 гр. за 10 кила ечемик по 15 ½ гр.
181.20 гр. за 11 кила ечемик по 16 ½ гр.
187 гр. за 11 кила ечемик по 17 гр.
315 гр. за 10 ½ кила ечемик по 30 гр.[2]
754 гр. за 46 кила ечемик и от Корча по 16 ½ гр.
14 гр. за 1 осмак (½ кило) ечемик
10 гр. за осмак ечемик
1242 гр. за 50 кила жито от Пентавина и Пояни
635 гр. за 15 кила жито в Охрид
30 гр. за 40 оки вино
10.6 гр. за 9 оки вино
11.10 гр. за 11 оки вино
13 гр. за 10 оки вино
140+32 гр. и 20 п.+25+22+10 гр. за 200+44+40+ +15+13 оки вино
50 гр. за 50 оки хляб чист (*хàсикон*) за бея на Тирана

[1] Намира се близо до Охрид
[2] Продаден на бея (управител) на гр. Тирана

22.20 гр. за 30 оки фасул
183 гр. за 303 оки сено
23.20 гр. за 80 оки сено
23 гр. за 76 оки сено
85.20 гр. за 285 оки сено
230 гр. за 1 кон за езда (*дорѝдистон ѐлогон*)
220 гр. за друг кон
235 гр. за 1 кобила
140 гр. за 1 крава
101 гр. за 1 крава
8 гр. за 1 агне
7 гр. за 1 агне
5 гр. за 1 агне
46 гр. за 3 агнета на владиката (охридски) и Исмаил бей (вероятно подарък)

1851 г.

438, 385, 121 гр. и 25 п., 190, 120 гр. за 14 и 11 кила жито от Корча и за 3 ½, 6 ½ и 4 кила жито
977 гр. за 50 кила ечемик, продадени в Корча
350 гр. за 700 оки хляб, продаден на влахкините, които живеели в манастира през м. юли
180 гр. за 1 стар кон (*ѐлогон*)
150 гр. за 300 оки фасул (по 20 п.)

1852 г.

839 гр. за 61 кила ечемик от чифлика Пентавина в понижена монета по 13 ½ гр.
480 гр. за 60 шиника ечемик от чифлика Стипон
800 гр. за 20 кила ръж, продадена на кир Янко *Велтзихин*
368 гр. за 12 кила ръж от с. Велгощи
560 гр. за 10 кила жито по 56 гр.[1]
144 гр. за 4 кила жито[2]
270 гр. за 540 оки хляб, който влахкини (*Влахтзѝдес*) вземали от манастирската фурна седем месеци
337 гр. и 20 п. за 540 оки хляб, вземан от рибарите по 25 п.
120 и 102 гр. за 600 и 510 оки сено
104,31 и 5 гр. за 285.60 и 5 оки вино

---

[1] Ефорите на манастира са дали това жито на кир Янко за дълг на манастира.

[2] Папа Михаил го събрал при обиколката си като таксидиот и го продал в Охрид.

20 гр. за 5 оки вълна
125 гр. за 1 крава
Игуменът платил за един откраднат казан от 171 оки по 25 гр. оката, сир. всичко 4273 гр.

1853 г.

3136 гр. за 105 кила жито (от тях 1 кило от Корча 18 гр. и 20 п., 4 кила от Охрид 118 гр., 100 кила от Охрид 3000 гр.)
3380, 720 и 210 гр. за 130, 30 и 3 ½ кила жито
826 гр. и 20 п. за 38 кила зърнени храни —
10 кила жито от Пояни за 237 гр. и 20 п.
10 кила жито от Охрид за 300 гр.
1 кило жито чрез папа Михаил за 34 гр.
1 и друго 1 кило жито от манастира 30 и 22 гр.
4 кила ръж за 100 гр.
252 гр. за 12 овни, продадени на касапите в Охрид
53 гр. за 120 оки хляб (по около 17 п.)
32 гр. за 90 оки вино: 30 оки — 11 гр., 40 оки — 15 гр., 20 оки — 6 гр.

1855 г.

44 гр. за 1 кило жито
342 гр. за 3 кила жито
677 ½ гр. за 15 кила жито
469 ½ гр. за 11 кила жито
2693 гр. за 61 кила жито
9780 гр. за 226 кила жито
201 гр. за 4 ½ кила жито
1800 гр. за 30 кила жито
4290 гр. за 65 кила жито

3) НАДНИЦИ

1849 г.

16 гр. за 4 надници на Сърбин косача
15 гр. за 4 надници на Пейчин косача
23 гр. за 14 надници на жетвари (по около 1 гр. и 25 п.)
53 гр. и 30 п. на 15 жетвари
60 гр. за 20 надници на Васил майстора, който поправил преди празника на манастира (20 юни) одаите и чардаците (по 3 гр.)
80 гр. за 60 надници на майстора за покриване на църквата, фурната и чардаците.

1850 г.

317 гр. и 20 п. на 89 работници за обработка на манастирското лозе през м. март
47 гр. и 20 п. за 19 надници на Митре Смилен
45 гр. за 18 надници на Никола Васко
50 гр. за 20 надници на Наум Михали Пульо
42 гр. и 20 п. за 17 надници на Йован *Сиуке* (Шуке)
138 гр. за 54 надници на Коте Димо
40 гр. за 16 надници на Петро Ставре
30 гр. за 12 надници на Нестор Гьоки
27 гр. и 20 п. за 11 надници на Ангел (син?) на стареца Наум
49 гр. за 14 надници на Йован бахчеван в манаст. лозе[1]
63 гр. и 20 п. за 18 надници (*ергатикà*) за окопаване на лозето
91 гр. за 27 надници за лозето
175 гр. за 50 надници за окопаване на лозето и за варници (по 3 ½ гр.)
18 гр. за 6 надници
60 гр. за 15 надници за изсичане на дървета за варници по 4 гр.
581 гр. за 150 надници на Сербин за работа, както е било означено в дневника (*ос то прохзирон*)
30 гр. за 6 надници за окосяване на голямата ливада

1852 г.

740 гр. и 30 п. за 272 надници на работниците, които очистили новите ниви през м. януари
889 гр. и 20 п. за 284 надници за рязане и първо окопаване на лозето през м. април
100 гр. за 50 надници на Аврам, брат на Пейчин, за работата му в приготвянето на нови коли
20 гр. за 10 надници на Тале за копане в новите ниви
15 гр. на Коста Мечкар за окосяване на ливада на Стоянка (*тис стоганйс*)[2]
8.30 гр. за 5 надници на Кръсте за изваждане дъски за ясли

1853 г.

174 гр. и 20 п. за 36 надници на жетвари в чифлика Пояни (около 4 ¾ гр.)

[1] Всички надници оттук надолу за работа в лозето били платени през м. април 1850 г.
[2] Тя ще да е била чифлигар на манастира.

140 гр. за 60 надници за чистене на лозето през м. декември
472 гр. за 132 надници за рязане (на лозето)
940 гр. за 376 надници за окопаване (на лозето)

XIII. ЗАПЛАТИ на манастирските служители — свещеници и миряни.

В кодекса е даден списък на заплатите, дадени в брой в грошове от м. ноември (1849 г.) до «днес» (20 юни 1850 г.) на служащите (*дули*), както били посочени в специалния катастих:

На папа Киприян		460:10
На папа		228:10
На папа Георги		421
На папа Михаил	697 24 гр.	от м. г.
На папа Христант	271:10 150	от м. г.
На папа Евтим		278:20
На кехаята Йован		146:20
На Ване ахчи		100
На Коста хуеметчия (служител) от Охрид		85
На Мате сеизин		207
На Петре сеизин		300
На Георги Димо от (Любанища)	266	20
На Сава бахчеван		291
На Яни *псумàс* (хлебар)		165
На Васил Перметли[1]		159
На Дельо манастирли		245
На Неделко *тзèнтзин* (чифчия)		353:30
На Сербин Климе		294
На Христо (от) Месовища (с. Мешейца)		231
На Марко от (село) *епископѝ* (Пискупье)	132:20	5
На Наум Були		192
На Митре Чауш		128
На Митре дървар (*ксилофòрон*)		226:20
На Яни говедар		153
На Яни, детето на Сава (бахчеван?)		40
На Димо чобан (овчар)		95
На Яни чобан		99
На Стефо Фрасали		102
На Георги чобан		20
На Омер чобан		128
На Иса поляк (пъдар)		145

[1] Вж. гр. Пермети в Южна Албания.

На Реджо бакърджия	40
На Сали булюкбашия	170:20
На Али булюкбашия	165:20
На Васил кафеджи	100
На Димитри от Ресен	15
На Митре от Трапезица	20
На Неделко и неговия син още в брой на 1 юли (1849 г.)	300
На Папа Христо същo на 1 юли	30
На Папа Евтим дид(аскал)	191.20
На Папа Георги охридчанин	100

Служителите са получавали срещу заплатата продукти — вино, ракия, вълна и др., чиято стойност е добавена в списъка. Освен това на 20 юни 1850 г. светските служители получили още суми. Всичко разход — 21670 гр. и 35 п. (Код., стр. 44—45)

XIV. ПИСМА за дарението на Евангели Раци (предавам ги в български превод).

1.

Копие от писмото, дадено на господа наследниците на Евангели Раци от страна на учреждението (манастира «Св. Наум») за устрояване на една одая.

С настоящето (ви) съобщаваме, че срещу приношението, което господа наследниците на блаженопочиналия Евангели Раци поднесоха на обителта на преподобни Наум — подарени на тая обител единадесет хиляди и петстотин гроша от записа за четиридесетте хиляди гроша, тя отдава дарение срещу дарено с устройството на една одая, на което място решат игуменът и ефорите на тази обител. След като се устрои (тази одая), тя ще служи на господа наследниците на Евангели Раци Николай Димитриу, Антони папа Темели, Анастаси Вангелу, Михаил Гику и Бодевица Чамо (*Тзамо*) на Георги Димитриу, папа Темели и Христо Теодору за жилище, когато тяхна честност дойдат на панаира и на никой друг, освен на тяхна честност и техните чеда. Поради това се направи това удостоверение (*ендиктидн*) и се връчи на тяхна честност за доказателство.

В манастира на преподобни Наум, 1857 юни 22
Игуменът на преподобни Наум Серафим[1]
Анастаси Роби (Робе)
Анастаси Зару

---

[1] Знак на сложения от игумена печат в оригинала на писмото.

Стефан папа
Тасе Манче
Андроник папа Наум[1]

(Код., стр. 1297)

2.

Неизменно копие от първообраза на пълномощното писмо, дадено на господа Таси Раци и Николай Димитриу от наследниците на блаженопочиналия Евангели Раци.

С настоящето църковно подписано свидетелско пълномощно писмо (*екклисиастику енипографу ке еммартѝру опитропуку граматос*) се съобщава, че госпожа Деспа, съпруга на Евангели Раци, и нейните и на блаженопочиналия дъщери Мария, Екатерина, Мито, Елена и Наумка Евангели Раци, негови истински наследници, се явиха пред църковния олтар на Костур[2] и изповядаха със собствените си уста, че поставят от своя страна пълномощни представители господа Таси Раци и Николай Димитриу да събират парите, дадени със запис за дълг, от манастира на преподобни Наум, от господа Бито, Спиро, буламаджи от Корча, и да приемат сметките от господин Сотир Дамянович от Битоля, понеже същите (наследници) не могат да отиват във всяко място, ако и да са на възраст и всички омъжени. Прочее по тяхна молба се направи настоящето църковно свидетелско пълномощно, като изповядаха, че поради неграмотност ги е подписал препочтеният свети иконом папа Темели по тяхно искане, и те сложиха отпечатък на пръстите си, засвидетелствувано от подписаните достоверни свидетели, техни съселяни.

Потвърдено от всеосвещения костурски митрополит г. г. Никифор, (това удостоверение) се даде на речените пълномощни представители господа Таси Раци и Николай Раци за доказателство (*ис ендиксин*). 1857 май 15 Костур.

Мария, Екатерина, Мито, Наума (Наумка) и Елена, дъщери на Евангели Раци, удостоверяваме горното, като незнаейки да пишем, се подписваме чрез иконома папа Темели и поставяме отпечатък на пръстите си.

Антон Сотириу
Папа Георги
Георги Д. Раци свидетелствувам
Иконом папа Темели, който ги подписа, свидетелствувам
Папа Антони.

(Код., стр. 1298)

---

[1] Всички подписи са на гръцки.
[2] Катедралата в Костур.

3.

Копие от писмото, пратено до наследниците на Евангели Раци Н. Димитриу и другите. 2 август 1871

Почтени г. (оспода) наследници на блаженопочиналия Евангели Раци Николай Димитриу и другите в с. Дарда,

Като изложихме тези дни на първенците и ефорите на свещения манастир «Св. Наум» вашето извиращо от благоговейно желание (да имате) особено жилище в манастира и като обсъдихме съгласно писмото ни от 22 юни 1857 г., решихме и ви уведомяваме за това наше решение. Да знаете, че занапред имате на името на блаженопочиналия Еванг. Раци и на наследниците му Николай Димитриу и другите, близо до одаята на господин Димитри Цоку Корчанин, одаята наричана «Карпузи» във ваше владение, за да ви служи за ваше собствено жилище през време на панаира, когато ще идвате в свещения ни манастир, но при споразумение (*ме тин сиимфониан*), че ще бъдете длъжни всяка година да ни съобщите най-малко една седмица преди деня на панаира за вашето идване, защото иначе, сиреч ако не известите, се ощетява свещената ни обител. Оставаме

Печат
на игумена

ваш в Христа молитствовател
игуменът на Преп. Наум
Серафим

2 август 1871

от манастира на преподобни Наум.

(Код., стр. 1297)

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор 5

Основание и архитектурно оформление на манастира. Културната му дейност преди унищожението на Охридската архиепископия-патриаршия (1767) 7

Материалното положение на манастира през Възраждането. Надзор на Охридската община върху неговите приходи и разходи 16

Борба на Охридската община за надмощие в управлението на манастира. Нарастване на приходите 34

Борбата на охридчани за манастира «Св. Наум» — фактор за повдигане на националното им съзнание 40

Приложения 43

МАНАСТИРЪТ

«СВЕТИ НАУМ»

ПРИ ОХРИДСКОТО ЕЗЕРО

от

академик ИВ. СНЕГАРОВ

Редактор-коректор Харитон Попов Техн. редактор Стефка Илиева

Дадена за печат на 13. X. 1971 г. Отпечатана на 25. III. 1972 г.
Печатни коли 4,50 Издателски коли 4,50
Формат 65/92—1/16 Тираж 2000

Държавна печатница «Т. Димитров» — клон 2. Поръчка № 16069